

КУЧЕРЯВА ОКСАНА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

(СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ Й ТЕКСТ)

Огеца - 2026

Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського

історико-філологічний факультет
кафедра української філології і методики навчання фахових
дисциплін

О. А. Кучерява

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА
(складне речення й текст)

Одеса – 2026

УДК 811.161.2'06:81'367.335(07)
К 95

*Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 13 від 30.04.2026)*

Рецензенти:

Якубовська М.Г. – к.філол.н., доц. кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій Національного університету «одеська політехніка»

Нагорна Н.В. – к.пед.н., доцент кафедри педагогічної освіти та соціальної реабілітації Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

О. А. Кучерява

К 95

Сучасна українська мова (складне речення й текст) : навчальний посібник [для аудиторної та самостійної роботи студентів денної форми навчання спеціальності А4 Середня освіта (предметної спеціальності А4.01 Середня освіта (Українська мова і література))]. Одеса, 2026. 127 с.

У посібнику міститься дидактичний матеріал із синтаксису, який сприятиме глибшому засвоєнню основних питань академічного курсу та допоможе здобувачам підготуватись до аудиторної і самостійної роботи. Пропонується програма навчальної дисципліни, завдання для практичних і контрольних занять, схема синтаксичного аналізу речення, основна й додаткова література, словник опорних термінів. Матеріали посібника стануть у нагоді при опрацюванні матеріалу навчальної дисципліни «Сучасна українська мова» за різними професійно-маркованими та фахово-галузевими диференціаціями.

При підготовці навчального посібника авторка самостійно опрацювала, систематизувала та інтерпретувала результати роботи генеративних (та/або допоміжних) інструментів штучного інтелекту. Опрацьований матеріал подається в авторській редакції.

© О. А. Кучерява

ЗМІСТ

Передмова	5
Програма навчальної дисципліни	8
Критерії оцінювання за всіма видами контролю	11
Змістовий модуль 1. Складне речення. Складносурядні речення	16
Змістовий модуль 2. Складні форми синтаксичної організації мовлення	87
Пунктуаційний практикум за розділом «Синтаксис складного речення»	109
Завдання для творчої та індивідуально-дослідної роботи студентів	112
Схема синтаксичного аналізу складного речення	116
Питання для самоконтролю та іспиту	118
Короткий термінологічний словник	121
Основна література	124

ПЕРЕДМОВА

*Серед слов'янських мов наша мова
найбагатша на лексику,
найвиразніша на синтактику
І. Огієнко*

Академічний курс сучасної української мови, що читається на філологічних факультетах ЗВО, спрямований на засвоєння студентами теоретичних основ фонетики, графіки, лексикології і фразеології, граматики української мови, а також формування загальних і фахових компетентностей.

Пропонований навчальний посібник містить дидактичний матеріал до розділу «Синтаксис складного речення» й «Текст і його складники», а також знайомить здобувачів з програмою навчальної дисципліни й критеріями оцінювання за всіма видами контролю.

У змісті навчальної програми подано основні питання синтаксису сучасної української мови, зокрема категорійний апарат і типологію складного речення.

Практикум охоплює матеріал за змістовими модулями «Складне речення» й «Складні форми синтаксичної організації мовлення». Розроблена система вправ і завдань для аудиторної та самостійної робіт забезпечує опрацювання здобувачами програмового матеріалу, зокрема осмислення граматичної будови сучасної української мови.

За програмою, очікувані результати навчання дисципліни такі:

Здобувач вищої освіти знає

- 1) основні синтаксичні поняття та категорії складного речення, традиційні й нові підходи до класифікації синтаксичних одиниць;
- 2) типи зв'язків між частинами складного речення;
- 3) класифікацію та особливості будови складних речень;

- 4) складні форми синтаксичної організації мовлення (період, конструкції з чужим мовленням, ССЦ, текст);
- 5) основні текстові категорії й типи текстів;
- 6) теоретичні основи української пунктуації, а також правила пунктуації в складному реченні.

Здобувач вищої освіти вміє

- 1) розмежовувати складні й прості речення;
- 2) з'ясовувати засоби зв'язку частин складного речення;
- 3) визначати типи складних речень;
- 4) виконувати повний синтаксичний аналіз складного речення, будувати схеми;
- 5) визначати конструкції з чужим мовленням;
- 6) замінювати пряму мову непрямою;
- 7) характеризувати основні засоби зв'язку в тексті;
- 8) правильно й комунікативно доцільно використовувати (добирати та конструювати) складні речення, а також їх виражальні можливості в мовленні;
- 9) визначати й будувати різні типи ССЦ і текстів;
- 10) вибирати й пояснювати розділові знаки в складних реченнях, періоді, реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення.

Система вправ включає завдання тренувального, систематизуючого й творчого характеру, інтерактивні завдання, мета яких – вироблення граматичної вправності та формування комунікативної компетентності здоювачів вищої освіти.

У побудові практикуму головну увагу було акцентовано на таких структурних компонентах:

1) мотиваційно-рефлексивний блок, який розпочинає й закінчує змістовий модуль та містить завдання, спрямовані на формування внутрішньої мотивації до вивчення української мови, та завдання на рефлексію, які допомагають визначити власний поступ у вивченні матеріалу, підготовчі й вступні вправи;

2) теоретичний матеріал структуровано у вигляді таблиці й доповнено списком додаткової літератури, що допоможе зорієнтувати студентів у виучуваному матеріалі;

3) детальний план практичних занять включає завдання для аудиторної та самостійної роботи студентів.

Кожний змістовий модуль містить лінгвокультурологічні й творчі завдання; завдання для самоконтролю і додаткові речення для повного синтаксичного розбору, що дозволить студентам організувати самостійну роботу та узагальнити й систематизувати знання з розділу.

Окреме місце у посібнику посідає система лінгвокультурологічних завдань, мета яких полягає у добудові відсутніх фрагментів національно-мовної картини світу здобувача як національно-мовної особистості, в осмисленні, а головне переживанні студентом національно-духовних цінностей, закладених у мові взагалі та в лінгвокультурному концепті зокрема. Отже, змістовий модуль або практичне заняття обов'язково завершуються комплексом синтаксичних вправ, доповнених завданнями лінгвокультурологічного характеру.

Крім того, дидактичний матеріал посібника дібрано з усної народної творчості й творів класиків української літератури й сучасних письменників, що забезпечує реалізацію культурологічного принципу навчання.

У навчальному посібнику також запропоновано завдання для індивідуально-дослідної роботи студентів та пунктуаційний практикум за розділом «Синтаксис складного речення», які побудовано з використанням інтерактивних та інформаційних технологій.

Практикум може бути використаний як для аудиторних, так і для самостійних занять.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Складне речення

Тема 1. *Складне речення як синтаксична одиниця. Складносурядні речення.* Проблеми дослідження складного речення. Визначальні структурно-семантичні ознаки складного речення. Засоби зв'язку частин складного речення. Класифікація складних речень.

Складносурядні речення. Загальна характеристика складносурядних речень. Складносурядні елементарні речення. Складносурядні речення з єднальними сполучниками. Складносурядні речення із зіставно-протиставними сполучниками. Складносурядні речення з розділовими сполучниками. Складносурядні речення з градаційними сполучниками. Розділові знаки в складносурядному реченні: кома, крапка з комою, тире. Складносурядні багатокomпонентні речення.

Тема 2. *Складнопірядне речення.* Структурні особливості складнопірядних речень: поняття про головну і пірядну частини, функції сполучних слів і сполучників пірядності, вказівні слова в головній частині. Місце пірядної і головної частин у складному реченні. Класифікації складнопірядних речень: логіко-граматична, формально-граматична, структурно-семантична.

Складнопірядні речення з пірядною означальною частиною: присубстантивно-атрибутивні (присубстантивно-означальні) речення; займенниково-співвідносні (займенниково-означальні) речення. Складнопірядні речення з пірядною з'ясувальною частиною.

Тема 3. *Складнопірядні речення з пірядною обставинною частиною.* Складнопірядні речення з пірядною частиною місця. Складнопірядні речення з пірядною частиною часу.

Складнопідрядні речення з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня. Складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною. Складнопідрядні речення з підрядною частиною причини. Складнопідрядні речення з підрядною частиною мети. Складнопідрядні речення з підрядною частиною умови. Складнопідрядні речення з підрядною допустовою частиною. Складнопідрядні речення з підрядною частиною наслідку. Складнопідрядні речення з підрядною супровідною частиною. Складнопідрядні речення із зіставними відношеннями між частинами. Складнопідрядні речення з пояснювальними відношеннями між частинами.

Складнопідрядні багатокомпонентні речення. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю. Контаміновані складнопідрядні багатокомпонентні речення.

Тема 4. *Складні безсполучникові речення.* З історії вивчення складних безсполучникових речень. Змістові відношенні і засоби зв'язку між частинами безсполучникового речення. Складні безсполучникові елементарні речення. Розділові знаки в складному безсполучниковому реченні. Тире, двокрапка, крапка з комою. Складні безсполучникові багатокомпонентні речення.

Змістовий модуль 2. Складні форми синтаксичної організації мовлення

Тема 5. Складна синтаксична конструкція. Період як синтаксична структура.

Складна синтаксична конструкція. Складні сполучникові речення з різними видами зв'язку. Складні речення із сурядністю і підрядністю. Складні сполучниково-безсполучникові речення.

Період як синтаксична структура. Будова періоду. Інтонація й розділові знаки в періоді. Різновиди періоду.

Тема 6. *Конструкції з чужим мовленням.* Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою. Непряма мова. Заміна прямої мови непрямою. Невласне пряма мова. Напівпряма мова. Цитата. Діалог.

Тема 7. *Поняття тексту та його особливості.* Визначення тексту. Ознаки тексту. Основні категорії тексту. Типи текстів. Складне синтаксичне ціле. Абзац. Засоби зв'язку компонентів ССЦ: лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби. Типи ССЦ: ССЦ з ланцюжковим зв'язком, ССЦ з паралельним зв'язком.

Тема 8. *Основи української пунктуації.* Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації. Принципи української пунктуації. Система розділових знаків та їх основні функції. Роздільні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, крапка з комою, кома, тире, двокрапка, крапки. Видільні розділові знаки: дужки, лапки. Особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення.

Критерії оцінювання знань і вмінь здобувачів освіти із сучасної української мови

Основними критеріями оцінювання знань студентів є:

1. характер і якість самостійної підготовки студента до заняття;
2. ступінь усвідомлення навчального матеріалу, розуміння того, про що повідомляється;
3. повнота, правильність і точність відповіді;
4. уміння застосовувати набуті знання в стандартних і нестандартних ситуаціях;
5. мовленнєве оформлення відповіді, уміння донести інформацію до свідомості інших.

На практичних заняттях із сучасної української мови оцінюються практичні завдання й самостійна робота. Окремо

студенти отримують оцінки за індивідуальне навчально-дослідне завдання й контрольну роботу.

Розподіл балів обговорюється на вступному лекційному або практичному занятті.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90 – 100 А)	<p>Здобувач вищої освіти демонструє ґрунтовні знання навчального матеріалу, що відповідає програмі навчальної дисципліни. Теоретичний матеріал викладає логічно, послідовно; а також реалізує теоретичні положення навчальної дисципліни, грамотно виконуючи практичні завдання. Зокрема чітко й правильно розмежовує складні й прості речення; з'ясовує засоби зв'язку частин складного речення; визначає типи складних речень; виконує повний синтаксичний аналіз складного речення, будує схеми, визначає конструкції з чужим мовленням, замінює пряму мову непрямою, характеризує основні засоби зв'язку в тексті; вибирає й пояснює розділові знаки в складних реченнях, реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення; правильно й комунікативно доцільно використовує (добирає та конструює) складні речення, а також їх виражальні можливості в мовленні; будувати різні типи ССЦ і текстів.</p> <p>Вміє добирати аргументи для обґрунтування власних суджень, застосовувати знання на практиці у нестандартних ситуаціях, наводити адекватні приклади, спираючись не лише на навчально-методичну літературу, але й на власний досвід,</p>

	дотримується норм української літературної мови, самостійно доходить важливих висновків, у виконанні практичних завдань обирає найоптимальніший спосіб розв'язання.
Добре (82-89 В)	Здобувач вищої освіти належним чином володіє теоретичним матеріалом і термінологічною базою, але припускається незначних помилок у послідовності викладу матеріалу та мовному оформленні, що істотно не перешкоджає розумінню, вміє узагальнювати й систематизувати вивчений матеріал, наводити приклади на підтвердження своїх думок, може застосовувати набуті знання і вміння у типових або дещо змінених ситуаціях, має стійкі практичні навички виконання завдання за зразком або самостійно. Загалом володіє вміннями розмежовувати складні й прості речення; з'ясовувати засоби зв'язку частин складного речення; визначати типи складних речень; виконувати повний синтаксичний аналіз складного речення, будувати схеми, визначати конструкції з чужим мовленням, замінювати пряму мову непрямою, характеризувати основні засоби зв'язку в тексті; вибирати й пояснювати розділові знаки в складних реченнях, реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення; правильно й комунікативно доцільно використовувати (добирати та конструювати) складні речення, а також їх виражальні можливості в мовленні; будувати різні типи ССЦ і текстів. Однак під час виконання практичних завдань може припускатися незначних помилок.
Добре (74-81 С)	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, знає основні теоретичні положення, але у визначеннях припускається певних

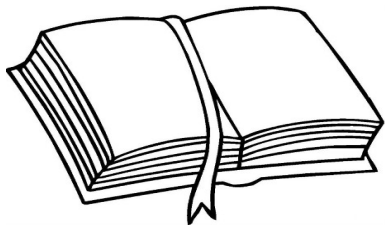
	<p>помилки і неточностей. Усні відповіді не завжди повні й обґрунтовані, проте помилки у відповідях не є системними. Здобувач загалом володіє вміннями розмежовувати складні й прості речення; з'ясовувати засоби зв'язку частин складного речення; визначати типи складних речень; виконувати повний синтаксичний аналіз складного речення, будувати схеми, визначати конструкції з чужим мовленням, замінювати пряму мову непрямою, характеризувати основні засоби зв'язку в тексті; вибирати й пояснювати розділові знаки в складних реченнях, реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення; правильно й комунікативно доцільно використовувати (добирати та конструювати) складні речення, а також їх виражальні можливості в мовленні; будувати різні типи ССЦ і текстів. Однак під час виконання практичних завдань потребує незначної допомоги з боку викладача. Має стійкі практичні навички виконання завдання за зразком або самостійно, проте трапляються помилки (3-4).</p>
<p>Задовільно (64-73 D)</p>	<p>Виявляє знання і розуміння основних наукових положень дисципліни, але викладає матеріал неповно, припускається неточностей у формулюванні понять, не завжди доказово обґрунтовує свої судження і наводить приклади, з окремих тем навчальної дисципліни має поверхові знання і навички на рівні репродуктивної дії, викладає матеріал непослідовно і припускається помилок у мовному оформленні, неспроможний сформулювати самостійні висновки, вміє застосовувати знання на практиці лише при розв'язанні стандартних завдань. При цьому допускає значну кількість помилок під час виконання таких практичних завдань: розмежовувати складні й прості</p>

	<p>речення; з'ясовувати засоби зв'язку частин складного речення; визначати типи складних речень; виконувати повний синтаксичний аналіз складного речення, будувати схеми, визначати конструкції з чужим мовленням, замінювати пряму мову непрямою, характеризувати основні засоби зв'язку в тексті; вибирати й пояснювати розділові знаки в складних реченнях, реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення, будувати різні типи ССЦ і текстів. Використання (добір та конструювання) складних речень, а також їх виражальних можливостей в мовленні не завжди точне. Мовлення стилістично недосконале, допускається чимало мовленнєвих помилок.</p>
<p>Задовільно (60-63 E)</p>	<p>Здобувач вищої освіти виявляє незнання більшої частини теоретичного матеріалу, не володіє термінологічною базою дисципліни, припускається істотних помилок у формулюванні наукових понять, які часом спотворюють їх зміст, не вмє самостійно систематизувати й узагальнити вивчений матеріал, дає невпевнені відповіді з порушенням логіки викладу думок, обмежено використовує приклади, засоби доказовості є одноманітними, спроможний виконати частину типових завдань у випадку навідних запитань викладача.</p> <p>Практичні завдання, які вимагають володіння мовними й мовленнєвими <i>вміннями</i> (розмежовувати складні й прості речення; з'ясовувати засоби зв'язку частин складного речення; визначати типи складних речень, визначати конструкції з чужим мовленням, замінювати пряму мову непрямою, характеризувати основні засоби зв'язку в тексті; вибирати й пояснювати розділові знаки в складних реченнях,</p>

	<p>реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення; будувати різні типи ССЦ і текстів), викликають значні труднощі. У виконанні синтаксичного аналізу речення, побудові схем, визначенні розділових знаків допускає суттєві помилок. Використання (добір та конструювання) складних речень, а також їх виражальних можливостей в мовленні не завжди точне. Мовлення стилістично недосконале, допускається чимало мовленнєвих помилок.</p>
<p>Незадовільно (35-59 FX)</p>	<p>Здобувач вищої освіти має фрагментарні знання теоретичного матеріалу. Усні відповіді часткові, не обґрунтовані. Припускається грубих помилок і значних неточностей при виконанні практичних завдань. Епізодично володіє навчальним матеріалом, має залишкові знання на рівні упізнавання, а тому майже не володіє <i>вміннями</i> розмежовувати складні й прості речення; з'ясовувати засоби зв'язку частин складного речення; визначати типи складних речень; виконувати повний синтаксичний аналіз складного речення, будувати схеми, визначати конструкції з чужим мовленням, замінювати пряму мову непрямою, характеризувати основні засоби зв'язку в тексті; вибрати й пояснювати розділові знаки в складних реченнях, реченнях з прямою мовою, діалозі, при цитуванні, в текстах різного функціонального призначення; правильно й комунікативно доцільно використовувати (добирати та конструювати) складні речення, а також їх виражальні можливості в мовленні; будувати різні типи ССЦ і текстів</p>
<p>Незадовільно (0-34 F)</p>	<p>Здобувач не виконує вимоги програми навчальної дисципліни: не сформовані знання, уміння та навички. Здобувач не допускається до екзамену та проходить повторно вивчення дисципліни.</p>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Книгу читають не очима, а
розумом.

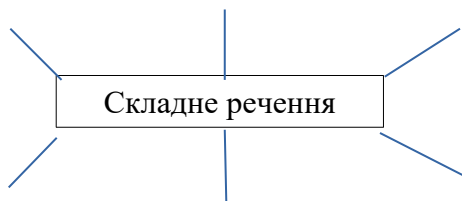

Хліб насаджує тіло, а книга —
розум.

Книга для дітей, що волога для
полів.

Дім без книги — день без
сонця.

1. Розкрийте зміст прислів'їв. Поміркуйте, як прислів'я пов'язані з темою розділу. Складіть асоціативний куц до слова «Складне речення».

2. Запиши свої очікування від вивчення розділу «Складне речення»:

- ✘ Я хочу навчитися / дізнатися ...
- ✘ Мені було б цікаво з'ясувати / виконати ...
- ✘ Сподіваюся ...

Тема. Складносурядне речення

Складносурядне речення			
1. Частини поєднуються сурядним зв'язком		2. Частини є синтаксично рівноправними	
З єднальними сполучниками	Із зіставними й протиставними сполучниками	З розділовими сполучниками	З градаційними сполучниками
[], і [].	[], а [].	[], або [].	Не тільки [], але й [].
[], й [].	[], але [].	[], чи [].	Не тільки [], а й [].
[], та (= і) [].	[], та (= але) [].	Або [], або [].	Не лише [], але й [].
Ні [], ні [].	[], зате [].	То [], то [].	Не лише [], а й [].
Ані [], ані [].	[], однак []. [], проте [].	Не то [], не то [].	

Складносурядне речення	
Елементарне	Неелементарне (багатокомпонентне)
[1], і [2].	[1], але [2], а [3].

Складносурядне речення				
Відкритої структури		Закритої структури		
Темпоральні відношення	Розділові	Зіставні	Проти- ставні	Градаційні
І [], і [], і [], і [].	Або [], або [], або [].	[], а [].	[], але [].	Не тільки [], а й [].

Додаткова література

1. Герман К. Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 1. С. 28-30.
2. Городенська К. Г. Сполучникові складносурядні речення української мови в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури : монографія / НАН України. Ін-т укр. мови. Кам'янець-Подільський : Друкарня «Рута», 2022. 207 с.
3. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській мові. К., 1969.
4. Жайворонок В. В. Синтаксичний розбір складносурядних речень. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 6. С. 65-68.
5. Кадельчук В. З. Розділові знаки в складносурядних реченнях. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 8.
6. Кучеренко І. К. Складні речення з сурядністю і підрядністю. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 11. С. 27-33.
7. Мельничайко В. Я. Про вивчення складносурядних речень. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 9. С. 44-51.
8. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. Луцьк, 2019.

Практичне заняття № 1

Тема: Складносурядні речення

Теоретичні питання

1. Поняття про складне речення. Засоби зв'язку частин складного речення. Класифікація складних речень.
2. Загальна характеристика складносурядного речення.

3. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.
4. Класифікація складносурядних речень.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Випишіть спочатку складносурядні речення, а потім прості речення, підкресліть предикативні центри. Обґрунтуйте відмінності між реченнями й поясніть вжиті розділові знаки.

1. Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко).
2. Тимко, налягаючи руками на чепіги, часто задирав голову, проводжав даленіючі косинці журавлів, і тихий смуток облягав його серце (Г. Тютюнник)
3. А здебільшого стоять вони (дуби) навіть у погожу пору якщо не похмурі, то важкувато-спокійні (Є. Гуцало).
4. На мить вона зупинилася біля дівчини й провела зморщеною, порепаною рукою по золотистому волоссю, а тоді ніжно торкнулася щоки (Н. Гербіш).
5. Грім все гуркоче, і руда хмара лівим крилом обійма небо. Бульбашки скачуть од крапель скрізь по воді, а рівчаками плывуть потоки і підмивають сіно (М. Коцюбинський)
6. Осінніми вечорами вона рано світила світло, чепурилась, немов у свято, і, сидячи у своїй охайній хатинці, часто поглядала на двері, тривожно прислухаючись до гавкання собак (М. Коцюбинський).
7. Материнський образ України світить через вічність із ясних зір і свічада тихих вод і в усій земній красі та зболеній печалі відбивається на блакиті небес (Я. Гоян).
8. За вікном потяга починає сипати сніг, і уява розцяцьковує кожну сніжинку, даруючи їй ім'я та Історію (Н. Гербіш).

2. Запишіть речення. До якої групи речень (відкритої чи закритої структури) відносять подані речення? З'ясуйте смислові відношення між частинами складносурядних речень.

1. Чистим вогнем палахкотить сухе галуззя, і в його відсвітах рухаються важкі й незграбні людські тіні (Г. Тютюнник).
2. Підходили до мене пастушки, щось говорили,

але я до них не обзивався (Г. Тютюнник). 3. Починаючи з середини тижня, ходили по вулицях молоді з розпущеними косами і падали в ноги, прохаючи на весілля, або місила болото весільна перезва, сповняючи холодне повітря піснями (М. Коцюбинський.) 4. Сонце уже зійшло, але його ще не було видно із-за темного луку (Г. Тютюнник). 5. Знизу підіймався до Івана і затоплював гори глухий гомін ріки, а в нього капав од часу до часу прозорий дзвін колокольця (М. Коцюбинський). 6. Не лише ми з Піратом боялись баби, а й мати остерігалась її прокльонів (О. Довженко). 7. Творилися великі таємниці, і першою з них було прозріння очей і пізнання сонячного світла (У. Самчук).

3. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Визначте тип складносурядних речень.

1. Надвечір хмари опустилися нижче а тополі над селом повищали і набрали войовничого вигляду (Гр. Тютюнник). 2. Потім і люди й пісні засинали і тільки полум'я од вогнища то шугало вгору червоними шпичками то гнулося дугою од вітру то й зовсім згасало (Гр. Тютюнник). 3. Не тільки жайворонки нас мене й товаришів вітали але й гречки в той само час рожевим гомоном співали (М. Рильський). 4. Мовчать могили і безмежним морем тече до самого обрію припорошений весняною пилюкою степ (Г. Тютюнник). 5. То вклониться їм зустрічна березка схиливши коси-віти мало не до землі то впаде в око вся обкидана снігом ялинка (А. Шиян). 6. Хутенько казка кажесться та не так-то хутко діло робиться (Марко Вовчок). 7. Повним повагом руки підкидав ватаг до неї сухі смереки та свіжу хвою і синій дим легко здіймався над нею а далі кинутий вітром зачіпався за гори перетинав чорну смугу лісів та стелився по далеких блакитних верхах (М. Коцюбинський). 8. Журба та горе з ніг звалить а біда землею привалить (Нар. тв.).

4. Доповніть кожне з поданих речень так, щоб при цьому утворилося складносурядне речення з єднальним, протиставним або розділовим сполучником.

1. Небо було засіяне дрібними золотими зорями, мов добірним зерном, і 2. Ще хвилину тому стояла ясна сонячна погода, але 3. То стукотіли у вікно дрібні холодні краплі дощу, то 4. Після літнього теплового дощу замерехтять у траві, мов коштовне каміння, смарагдові краплі дощу, або 5. У весняну теплу ніч так солодко пахнуть перші трави й цвіт на деревах, та (= і) 6. Після тривалої виснажливої літньої спеки пройшла злива, однак (проте)

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Запишіть речення, підкресліть предикативні центри. Охарактеризуйте речення за будовою. Назвіть ознаки складних речень.

1. Блакитне, сліпучо-блакитне, як кримське небо, воно мліло у спеці літнього дня, дихало млою і, делікатними тонами зливаючись з далеким небосклоном, чарувало й вабило у свою чисту, теплу й радісну блакить (М. Коцюбинський). 2. Якись жовті і каламутні дні родились по неспокійних ночах, а люди ховались під свити та рядна, вивертали шапки наверх козячим хутром і все місили болото (М. Коцюбинський). 3. Всі троє мовчки спускались униз, а далі звернули убік до села і йшли так верстви зо дві, то спускаючись, то дряпаючись по горбах (М. Коцюбинський). 4. Порожня діжа з борошна переверталась догори дном, і навіть пилочок не сипався з неї (М. Коцюбинський). 5. Призахідні промінці позолотили й сам сніг, і засніжені будиночки, а нагорах за селом лежав легенький туман, заплутавшись у гілочках дерев (Н. Гербіш).

2. Запишіть речення, підкресліть предикативні центри. Визначте, якими сполучниками поєднуються їхні частини.

1. Широкий і тихий Дунай блищав проти сонця, мов криця, а з-за прибережних, зелених іще верб здіймались у небо блакитні шпилі далеких гір (М. Коцюбинський). 2. Якісь жінки полоскали на тім березі білизну, і по їхніх ногах, руках і обличчях метушились світлі білки (Г. Тютюнник). 3. Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам? (Олександр Олесь). 4. Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісши вгору білі долоні (О. Донченко). 5. Нехай я отруєна злою журбою, Та в пісні на всяку отруту є лік... (Леся Українка). 6. Я з ними постійно листуюсь, але все-таки серце моє до них не лежить (М. Хвильовий). 7. Ні шелесне лист, ні ані ворухнеться травинка (І. Багряний). 8. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (Г. Тютюнник).

3. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть предикативні центри. Визначте тип складносурядних речень, накресліть схеми.

1. Там розпалювали довкола вогнища світили в осаді скіпки й свічі а дорога однаково була для неї темною (П. Загребельний). 2. Скісне проміння сонця просвічувало густі крони дерев і вони були мовби налиті зеленим світлом (О. Гончар). 3. Пестила мрію про землю а земля встала проти неї ворожа жорстока збунтувалась і втекла з рук (М. Коцюбинський). 4. Ясно ще осіннє сонце сяє та холодом осіннім вже в повітрі потягає (І. Франко). 5. То вітерець дихне по ниві то коник в житі засюрчить (Л. Глібов). 6. Федько весь посинів уже і хотів взятися за палицю але рука не слухалась залякла (В. Винниченко). 7. Кріпке повітря п'янило і побродивши серед алей я з приємною легкою втомою сів на лавці неподалік брами (А. Любченко). 8. Любила стара Марію але дівчина воліла хутір од села (У. Самчук).

4. Складіть речення за поданими схемами.

1. [], а []. 2. [], і []. 3. То [], то [].

4. Ні [], ні []. 5. [], та (= але) []. 6. [] і [].

Практичне заняття № 2

Тема: Розділові знаки в складносурядному реченні

Теоретичні питання

1. Кома й крапка з комою в складносурядному реченні. Назвіть випадки, коли кома не ставиться в складносурядному реченні.
2. Тире в складносурядному реченні.
3. Інтонування складносурядних речень.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Запишіть речення. З'ясуйте, які смислові відношення наявні між частинами складносурядних речень, якими сполучниками поєднуються їхні частини.

1. Голова бабусі була замотана в велику хустку, а надворі аж горобці обливались потом (В. Винниченко). 2. Але цей халамидник неодмінно спокушував його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом (В. Винниченко). 3. Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 5. Марія хоче щось сказати, але перешкоджає биття серця (У. Самчук). 4. Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам? (О. Олесь). 5. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись (Леся Українка). 6. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов).

2. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Поясніть, чому в одних випадках між частинами складносурядного речення стоїть кома, а в інших її немає.

1. Таке розкішне над нами небо і такі ми до безмежності молоді! (В. Шевчук). 2. Зоряно над селищами було а там десь у степах хмара заходила і безгрімно ламалися стебла блискавок (Олесь Гончар). 3. У хаті було тихо: лиш солома тріщала в грубці та цвіркун цвірінькав під полом (М. Коцюбинський). 4. Де-не-де біля вирв сивіс безводний полин або кущиться пахучий чебрець (Олесь Гончар). 5. Унизу рине вода через каміння а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені (П. Куліш). 6. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку (В. Винниченко). 7. А тепер чоґо так серед ночі море плаче й темрява тремтить ? (Леся Українка). 8. Скрізь якась покора в тишині розлита і берізка гола мерзне за вікном (В. Сосюра).

3. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Сформулюйте правила вживання коми й тире в складносурядному реченні.

1. Глянеш і щоразу тенькне тобі щось у душі (Олесь Гончар). 2. Вгорі чисте по-весняному лунке небо крикне ворон і бринить його крик довго-довго і не в силах загасити його степова безвість (Г. Тютюнник). 3. Раз на віку спіткнешся та й те люди побачать (Нар. тв.). 4. Довкола бердея пишалася земля в різних пасмах зелені а ген далі від нього та все-таки в сусідстві лежали два менші ліски (О. Кобилянська). 5. Дощик перестав і все навколо запахло посвіжішало заблищало (Г. Тютюнник). 6. Відчинилися двері й до хати купою ринули засипані кам'яним порохом у замерзлих постолах та чоботях люди (У. Самчук). 7. Зима летіла над землею і от весна і все в цвіту (В.Сосюра). 8. Тонкі ніжні берези попереплітались з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять мов у срібло одягнені. Їх листя дрижить неспокійно а граціозні легко повигинані пні приманюють до себе ніжністю та білістю мов русалки (О. Кобилянська).

4. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень.

1. Спинилося літо на порозі і дише полум'я на все і грому гордого погрози повітря стомлене несе (М. Рильський).

2. В одному місці розрослись чималі вишняки а далі од берега коло самих хат ростуть дикі груші та яблуні розкинувши своє широке гілля понад соняшниками а ондечки серед одного города вгніздилась прездорова стара широка та гілляста груша розклала своє гілля трохи не при землі на буряки та картоплю (І. Нечуй-Левицький).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Інтонаційно правильно прочитайте складносурядні речення, поясніть розділові знаки.

1. Здадуть ось останні екзамени — і відкриється перед ними літо, вільне, смагляве (П. Загребельний). 2. Ти ходиш по вічних задуманих росах, а я тебе, мамо, і досі не стрів ... (І. Драч).

3. В лісах довкола села паслися корови й воли; але сама місцевість, гориста, скалиста й неприступна, забороняла держати багато тяжкої рогатої худоби (І. Франко).

4. Гаптує дівчина й ридає —

Чи то ж шиття!

Червоним, чорним вишиває

Мені життя.

Танцюють звуки на дзвіниці,

І плаче дзвін.

Я йду. Мій шлях то із костриці,

То із жоржин.

Тумани линуть вгору, вгору,

А хмари — вниз.

Чому я не люблю простору,

Як я без сліз? Я ввечері цілую рожу

І кличу сум.

Чому, чому я жить не можу

Та сам, без дум? (П. Тичина).

5. Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсівають роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.
Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас (В. Сосюра).

2. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Поясніть свій вибір.

1. Ще зорі поморгують у блідніючому небі і брати-ковалі похапцем клепають молотами чересло місяця а вже по хатах то тут то там засвічують каганці і розвішують по тинах золоту бахрому (Г. Тютюнник). 2. Коні прудко розігналися а він стоячи їде кашкет набакир у руках віжки (У. Самчук). 3. Десь понад Ташанню у вербах шумів вітер і глухо клекотіла вода (Г. Тютюнник). 4. Ноги геть замерзли і їй слід було повертатися назад (Н. Гербіш). 5. Вся круча обросла кучерявим в'язом а коріння повисло над самою річкою (П. Куліш). 6. Фронт мовчав чи його не чути було за вітряницею (О. Гончар). 7. Не то осінні води шуміли збігаючи в Дунай не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський). 8. Сніги цього року забарилися а морози стояли тріскучі скували землю і водні надра спалили холодом очерети і тирсу (Ю. Мушкетик).

3. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень.

1. Вийшов Хо на галяву сперся на сукуватий костур майнув довгою бородою і повіяв від неї тихий вітерець холодною цівкою вдарив у дерева (М. Коцюбинський).
2. Великими глухими очима зазірала ніч крізь вікна а її тьма чимраз чорніша добиралася поволі незамітно до дівчини.
3. Тільки копне знамено знак сили і згоди громадської повівало високо і весело в повітрі і весняне небо ясніло пречистим блакитом немов не бачачи земної журби та тривоги (І. Франко).

4. Утворіть складносурядні речення, які б відповідали поданим нижче характеристикам. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Складається з двох частин, поєднаних сполучником *і*, між частинами причиново-наслідкові відношення.
2. Складається з двох частин, поєднаних сполучником *та й*, між частинами приєднувальні відношення.
3. Складається з двох частин, поєднаних протиставним сполучником, який виражає протиставне значення.
4. Складається з двох частин, поєднаних повторюваним розділовим сполучником, між частинами розділові відношення із значенням чергування явищ.
5. Складається з двох частин, поєднаних єднальним сполучником, між частинами відношення послідовності подій.
6. Складається з двох частин, поєднаних єднальним сполучником, між частинами відношення одночасності дій.

Практичне заняття № 3

Тема: Складносурядні багатокомпонентні речення

Теоретичні питання

1. Які речення є складносурядними елементарними та неелементарними (багатокомпонентними)?
2. Які складносурядні багатокомпонентні речення є широковживаними в сучасній українській мові?

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Доберіть уривок з художнього твору, в якому б зустрічались складносурядні багатокomпонентні речення. Підкресліть в них предикативні центри і визначте тип.

2. Запишіть речення. Охарактеризуйте їх за будовою (елементарні / багатокomпонентні). Накресліть схеми, визначте тип.

1. У степу ще дужче розжеврїлось, і на грядках червоно виблискують скиби, а в борознах, як сніг у проваллі, біліє опалий цвіт (Гр. Тютюнник). 2. Запахла осїнь в'ялим тютюном, та яблуками, та тонким туманом, і свїжі айстри над піском рум'яним зорїють за одчиненим вікном (М. Рильський). 3. Ти глянула поглядом владним, безжалїсна музо, і серце моє затремтіло, і пісня моя залунала, а ти, моя владарко горда, втішалася піснею бранки, і очі твої променїли вогнем переможним, і вабив мене той огонь і про все заставляв забувати (Леся Українка). 4. Уночі був вітер і добре продув усе місто, і тепер обшири стояли незвично чїткі для Донецька, і терикони аж немов поближчали в прозорому повітрі (В. Захарченко). 5. Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах до Толї з другого боку, але крига угиналась, ломилась під ними, і один швець навіть трохи не впав у воду (В. Винниченко). 6. У церкві ченці «Свїте тихий» співають, а навколо церкви під розлогими каштанами моляться веселї люди на ясні очі й чорні брови (У. Самчук). 7. Дніпро спокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, і мла стоїть стїною від землі до неба, глухого, беззоряного (О. Довженко). 8. Пообїч колосились хліба, але до жнив ще було далеченько (Ю. Збанацький).

3. Спишіть речення, вставляючи розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень.

1. То з'являються в небї блакитні озера далекї й недосяжні обрамленї замріяними деревами то голубїють ріки з мальовничими лугами то несподївано виростають на далекому

обрїї гори і кручі з високими шпилями вкритими снігом (А. Шиян). 2. Я малюватиму а вітер забігши у квітник замилюється вами (півоніями) привіє з-за обрїю хмарки і вони весь день цвістимуть на небесній грядці купчастими білими півоніями. Тоді прийде вечір розпалить заграву й насадить у небі півоній рожевих півоній багряних а врешті всі барви накрисє ніч (Зірка Мензатюк). 3. Мов різнобарвні метелики пурхають дівчата по зеленому моріжку а хлопці підбігають до них обіймають отак впоперек стискають руки зазирають в очі і крутяться разом як зірвані вітром квіти (М. Коцюбинський).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Прочитайте текст. Випишіть складносурядні речення. Зробіть їх повний синтаксичний аналіз.

Рослини служили людині ще в далекі часи, віддалені від нас на кілька тисячоліть. Про лікувальні властивості квітів, трав, плодів знали скіфські лікарі, проте, ймовірно, вони продовжували традиції знахарів ще давнішої доби. Квіти використовували не тільки з практичною метою, але й задля краси, до якої здавна були небайдужими українці.

Квітник був невід'ємною частиною садиби українського селянина, і прикрашав він переважно причілок хати та навіть виходив на вулицю.

Чи не найпоширенішою і найулюбленішою в Україні вважали рожу рожеву, або мальву. Прийшла мальва з Малої Азії, де її знали ще стародавні пелазги. Ця рослина поширена також по всьому Середземномор'ю і має понад півтори тисячі видів.

Високі стебла, густо вкриті яскравими ніжними квітками та великими лапатими листками, живою стіною закривають майже кожную сільську хату, а безліч відтінків — від білого, рожевого до червоного й багряного, створюють дивовижну веселку навколо оселі. Назва мальва — латинського походження. Назва рожа — пізнішого походження, вірогідно,

запозичена з німецької мови, проте на півдні України цю квітку називають калачиками за формою плодів, схожих на калачі (За Г. Лозко).

Лінгвокультурологічні завдання

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Доповніть текст новою лінгвокультурологічною інформацією, використовуючи складносурядні речення (подані речення можна перебудувати).

Мак уважають оберегом від нечистої сили. Його насінням, освяченим на свято Маковія, обсипають садибу, людей і худобу. Традиційні коржі з маком люблять усі, хоча й каже народна мудрість: «Сім літ мак не родив, а голоду не було». Мак у давнину вживали в їжу з магічною метою — макові коржички широко використовувались в обрядовості. Його вплітають у віночки дівчата, вишивають на сорочках і рушниках. Макова голівка вважається символом розуму (За Г. Лозко).

2. Утворіть складносурядні речення, які б розкривали кожную групу народних порівнянь. Визначте символічне значення квітів в українській культурі.

Гарна дівка, як квітка в полі. Гарна дівка, як маківка.
Гарна, наче рожа. Дівчина, як квітка. Дівчина, як рожа.

Дрібний, як мак. Пише, як мак сіє. Тихо, хоч мак сій.
Червоний, як мак. Військо йде, як мак цвіте.

Очі сині, як волошки в житі. Очі чорні, як терен.

Додаткові речення для повного синтаксичного аналізу

1. Небо наді мною було ще світло-голубе і повітря прозоре, але на великі лиманські води вже насувалася важка нічна тінь (М. Хвильовий). 2. У нього тоді був якийсь дивний настрій, та й осінь стояла довга, суха й сумирна, і кожна річ під синім небом і ясним, невисоким уже сонцем проглядалось наче

ізсередини (В. Захарченко). 3. Ясне сонце почало підніматись десь далеко за лісом, і його червоний світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеєм високих гілках стрибало його ясне проміння, висвічуючи то жовто-зеленими, то червоно-синіми іскорками (Панас Мирний). 4. Засумувала і стара липа на копнім майдані за селом, а ревучий водопад, переливаючись у кармазинових променях заходового сонця, непорушним, кровавим стовпом стояв над опустілою тухольською кітловиною (І. Франко).

Завдання для самоконтролю

Виконати тестові завдання.

1. Складносурядним є реченням.

А. Сонце, щойно викотившись із божої кузні, пливло понад зеленими мирськими плавнями по чистому, мов озерна вода восени, небу й пригрівало зовсім не по-весняному (Ю. Мушкетик).

Б. Ще сонечко не раз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору (І. Франко).

В. Од цього маленького вогника залежало, чи заскочить орда в українські землі, чи візьме в неволю бранців, чи заплачуть діти, чи впадуть мертві, захоплені зненацька козаки (Ю. Мушкетик).

Г. Без галасу, тихо, то видряпуючись на скелі, то припадаючи до землі, наблизилися запорожці до окопів з боку Дніпра та байраку (А. Кашенко).

2. Складносурядним реченням з протиставними відношеннями є речення.

А. Сірко погладжував густий, з щедрою просивиною вус, на другу накручував шабельтас недорогої, але тягнутої з доброї криці шаблі (Ю. Мушкетик).

Б. Оселедці метляються над водою, та ще виблискують гострі вістря ножів (Ю. Мушкетик).

В. Завзято рубався Кулага, та козаки не встигли згуртуватися навколо нього (А. Кашченко).

Г. Килияна ще трохи поплакала, а тоді втерла кінцем старої аби обличчя (Ю. Мушкетик).

3. Складносурядним реченням з градаційним сполучником є речення.

А. Широкий і тихий Дунай блищав проти сонця, мов криця, а з-за прибережних, зелених іще верб здіймались у небо блакитні шпилі далеких гір (М. Коцюбинський).

Б. Сироватка рвонувся, але якась владна сила зупинила його, не дала схопитися на ноги (Ю. Мушкетик).

В. Микола Карпович Садовський не тільки на сцені виявляв рішучість і відвагу, але й у житті він був твердий і принципово вимогливий (П. Коваленко).

Г. А ранок стрівав їх холодним дощем, І плакав десь вітер в саду за кущем... (О. Олесь).

4. Перед виділеним сполучником треба поставити кому в складносурядному реченні (розділові знаки пропущено)

А. Скошили трави **а** вже по горбах жовтів ячмінь **та й** жито хилилося долу стиглим колосом (Ю. Мушкетик).

Б. Дощик перестав **і** все навколо запахло, посвіжішало, заблищало (Г. Тютюнник).

В. Звідкіль гості налетіли Стоголосим табуном **І** розсипалися в полі Над розсипаним зерном? (О. Олесь)

Г. У безкрайньому морі козаки завжди вкмітовували великі турецькі кораблі **й** галери з високими щоглами **й** вітрилами раніше, ніж турки розпізнавали низенькі чайки (А. Кашченко).

5. Коми НЕ треба ставити між частинами складносурядного речення (розділові знаки пропущено)

А. Зненацька у загартоване вікно влетів дужий порив вітру закрутив сріблі кулі під стелею й сотні блідих зайчиків застрибали по стінах (Ю. Мушкетик).

Б. Стояла висока весняна вода й острівці зараз були майже всі позатоплювані (Ю. Мушкетик).

В. Зародившись десь на світанні суспільного словянського життя мова наша витепіла страшне лихоліття татарщини пережила утиски Польщі перенесла наскоки Москви і проте перегорівши як криця дійшла до нас чистою свіжою музичною незаплямованою (І. Огієнко)

Г. Словом квартирна криза дала себе знати і мій герой самовіданно пішов їй назустріч (М. Хвильовий).

6. Тире треба поставити між частинами складносурядного речення

А. Не було в небі ні хмаринки і від того повітря робилося перламутрово-драглисте (В. Шевчук).

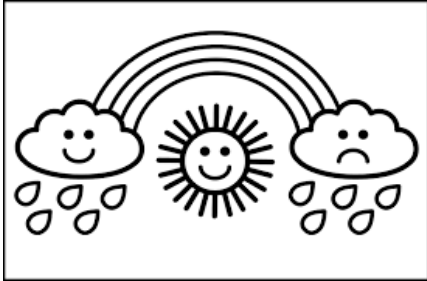
Б. Україна ніколи не лякалась західної культури і західний вплив широкою річкою вільно котився до нас (І. Огієнко).

В. Спочатку напоять його водою степові ріки а потім підіпруть горішні води і він набухне розіллється наче синє море (Ю. Мушкетик).

Г. Тепер уже не піднімалися голоси, противні тій раді і швидко громада рішилася (І. Франко).

<i>Я зрозумів, що мені треба</i>		
<i>вивчити</i>	<i>повторити</i>	<i>усвідомити</i>

Тема: Складнопідрядне речення

*Добре того вчити, хто хоче
все знати
Нар. тв.*

Завдання до епіграфа з опорою на прийом «Мудрі сови»:

1. Прочитайте прислів'я. Яке це речення за будовою? Запишіть ключові слова теми модуля.
2. *Відоме й невідоме.* Пригадайте інформацію, яка вам відома про складнопідрядне речення. Перегляньте таблиці на стор. 35, 42-43, 48-51. Яку інформацію ви отримаєте про складнопідрядне речення? Чи була вона вам раніше відома?
3. *Головна життєва мудрість.* Висловіть основну думку прислів'я одним реченням. Яке речення за будовою у вас вийшло?
4. *Ілюстративне зображення.* Проілюструйте основну думку прислів'я або граматичну інформацію про нього за допомогою малюнка, схеми, образу тощо.
5. *Повчальний висновок.* Які висновки з опрацьованого прислів'я ви можете зробити для себе (для майбутньої діяльності, для життя)? Що таке складнопідрядне речення?
6. *Важливі теми для обговорення.* Доберіть прислів'я за темою «Знання, вміння, досвід», які б були цікавим для обговорення й для синтаксичного розбору складнопідрядного речення?

Складнопідрядне речення (СПР)		
Частина поєднуються підрядним зв'язком	Одна частина синтаксично підпорядкована іншій	
[], (що)	[, (які),]	(Коли), []
<i>Головна частина</i>	синтаксично незалежна	може бути наявне вказівне слово
<i>Підрядна частина</i>	синтаксично залежна	використовуються сполучники підрядності або сполучні слова

Класифікація складнопідрядних речень		
<i>Логіко-граматична</i>	<i>Формально-граматична</i>	<i>Структурно-семантична</i>
СПР з підрядним підметовим	СПР, в яких підрядні приєднуються з головною сполучником	СПР нерозчленовані (з підрядними з'ясувальними, означальними, порівняльними, способу дії, міри та ступеня)
СПР з підрядним присудковим		
СПР з підрядним додатковим	СПР, в яких підрядні приєднуються з головною сполучним словом	
СПР з підрядним означальним	СПР з роздільною паузою	
СПР з підрядним обставинними		

Додаткова література

1. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 7. С. 41-48.
2. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними означальними. *Українська мова і література в школ*. 1986. № 6. С. 36-41.
3. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядних речень. *Українська мова і література в школ*. 1979. №1. С.69-75.
4. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови. Тернопіль, 2001.
5. Кващук А. Г. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 8. С. 44-51.
6. Ковальова Н. О. Значення семантичного суб'єкта в складнопідрядному допустовому реченні. *Лінгвістика*. 2014. № 1. С. 116-121.
7. Козіцька О. А. Синтаксичні основи зв'язку частин і компонентів у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних реченнях. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 48-57.
8. Кузьмич О. О. Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6.
9. С. 61–65.
10. Кучеренко І. К. Складні речення з сурядністю і підрядністю. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 11. С. 27-33.
11. Кучеренко І. К. Складнопідрядні речення з кількома підрядними. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 5. С. 30-39.

12. Лизун І. А. Сучасні підходи до класифікації складнопідрядних речень в українському мовознавстві. *Сучасні тенденції розвитку мов*. Серія 9. випуск 4. 2009. С. 49 - 53.
13. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови. Київ, 1993.
14. Савченко А. Л. Особливості конструкцій локативних складнопідрядних речень. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 5(1). С. 134-138.
15. Семенюченко М. Л. Розмежування часових і умовних підрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 2. С. 34-37
16. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія]. Київ, 2012.

Практичне заняття № 4

Тема: Складнопідрядні елементарні речення

Теоретичні питання

1. Загальне поняття про складнопідрядне речення.
2. Логіко-граматична класифікація складнопідрядних речень.
3. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.
4. Семантико-структурні типи складнопідрядних речень (загальна характеристика).

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Запишіть складнопідрядні речення, визначте головну й підрядну частину, поставте запитання, підкресліть предикативні центри. Простежте, яку роль виконує підрядна частина в кожному окремому випадку: пояснює слово (словосполучення) у головній частині чи пояснює головну частину в цілому.

1. Хто рано підводиться, за тим і діло водиться (Нар. тв.).
2. Софія пришвидшила крок і за кілька митей опинилася в затишному кафе, де пахло свіжозмеленою кавою, мигдалевим печивом і ваніллю (Н. Гербіш).
3. Якщо калина вже достигла і зберігає зелене листя, то осінь буде теплою (Нар. прикмети).
4. Продай, милий, сиві бички, купи мені черевички, бо я панського роду, не ходила боса зроду (Нар. тв.).
5. Слово, чому ти не твердая криця, що серед бою так гостро іскриться? (Леся Українка).
6. Лаврін спинив воли й водив слідком за Мелашкою очима, доки вона ввійшла в свою хату (І. Нечуй-Левицький).
7. Карпо задумався, сперся на заступ і не зводив очей з того місця під яблунею, де він ніби вгледів свою гарячу мрію в червоних кісниках на голові, в червоному намісті з дукачем (І. Нечуй-Левицький).

2. Проаналізуйте складнопідрядні речення за формально-граматичною класифікацією: з'ясуйте, в яких випадках підрядні частини приєднуються до головної сполучником, а у яких — сполучним словом. Підкресліть предикативні центри.

1. Із-за обрїю стали накочуватися хмари, що громадилися все більше і більше, з білих робилися попелястими (Г. Тютюнник).
2. Тимко добрався додому тоді, коли за Беевою горою світліло небо (Г. Тютюнник).
3. Приколисаний чарівною тишею, свіжістю води і луку, Тимко був настроєний на думи і згадував тепер тільки те, що було близько його серцю (Г. Тютюнник).
4. В кімнаті, куди він зайшов пахло молоком (Г. Тютюнник).
5. Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається (Нар. тв.).
6. Не рубай тої гілляки, на якій сидиш (Нар. тв.).
7. Куди серце летить, туди й око глядить (Нар. тв.).
8. Оксен, що саме розмовляв із рахівником, затих, очі його зробилися суворими (Г. Тютюнник).

3. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Вкажіть сполучники й сполучні слова. Поставте питання від

головної до підрядної частини. Встановіть семантико-структурний тип підрядного речення. Накресліть схеми речень.

1. Співають у пісні що нема найкращого на вроду як ясна зоря в погоду (П. Куліш). 2. Хата наша батьківська й дідівська старовинна з плетеним бовдуром і без віконниць стояла над шляхом що веде з Полтави до Гадяча (Гр. Тютюнник). 3. Отже років за двісті назад тоді як отой-то Шрам був у Києві все те було інше (П. Куліш). 4. В Троянівку Оксен повернувся вечором коли в Ташані востаннє полоскалися білі гуси збираючись вилазити з води і розходитися по домівках (Г. Тютюнник). 5. Призвичаївшись до напівтемряви що затопляла кузню Тимко розгледів ще одну людину що сиділа в куточку примостившись на купі залізаччя (Г. Тютюнник). 6. На піщаному косогорі з котрого далеко видно луки річку й околиці лугового хутора Княжа Слобода трохи на одшибі від великого нагірного села стоїть хата (Гр. Тютюнник). 7. Повкривавши дітей Олена підійшла до печі щоб розпочати свій звичайний трудовий день (Г. Тютюнник). 8. Одному Гаврилові велося дещо спокійніше бо він уже був чоловіком сімейним і жив на відділі по-усідськи з батьком (Г. Тютюнник).

4. Виконайте повний синтаксичний аналіз речень.

Дикі груші, що стоять на пагорбках, ще тільки брунькуються, ще не випустили своїх листочків (Г. Тютюнник).

Побризкані росю, трави стояли тихі, принишклі, бо ранок був теж тихий та безвітряний і обіцяв сонячний жаркий день (Г. Тютюнник).

Слизькою від роси стежкою спустився в яр, зачерпнув вербовим коряком води з криниці, жадібно пив, з приємністю відчуваючи, як вода тече за сорочку і холодить груди (Г. Тютюнник).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть предикативні центри, вкажіть засоби зв'язку. Встановіть семантико-структурний тип підрядного речення.

1. Коли б у Петра була ненька рідненька або сестра-жалібниця може б їм розказав він про своє лихо (П. Куліш). 2. Мвін кидає на мене грайливий погляд, потирає щоку на якій лежав і намагається сісти рівно (Н. Гербіш). 3. За горою атестаційних робіт і зошитів із контрольними молода вчителька й забула що скоро Різдво (Н. Гербіш). 4. Нечуйвітер має звичку до схід сонця вставати коли на цих водах ще стеляться сиві тумани і всюди по низинах роса як вода (О. Гончар). 5. Цвіли вони на всіх моїх могилах на всіх зелених з вітром в чубі схилах де все моє родинне вічне древо гуло в землі крислато коренево (І. Драч). 6. Видно було як помалу тяжко йшла крига (В. Винниченко). 7. Толі страшенно хотілось подивитись як Федько буде стрибати з крижини на крижину (В. Винниченко).

2. Прочитайте текст, визначте тему й головну думку. Випишіть складнопідрядні речення, визначте їх тип.

З настанням зимових свят у природі справді мовби розпочинається щось нове. Здається, вона починає писати неповторну зимову казку. І так мудро все те робить, що ми й не помічаємо, як звичайнісінькі буденні речі несподівано перетворюють на чарівні й небачені. Цебто — на свята. Дивовижні, прекрасні свята!

Напевно, чи не найдужче ми любимо зиму саме за унікальну поезію її неповторних свят, за ту казкову стихію, в якій перебуваємо від свята Миколая до Різдва. Часом навіть здається, що кожної такої зимової ночі й кожного такого зимового дня до нас промовляє кожне Боже створіння — і тваринка, й пташка, і деревце, й засохла бадилінка в полі. І той, хто ще не чує їхньої мови, нехай тільки завмре на хвильку-другу і прислухається — неодмінно почує! (Галина Кирпа).

3. Якими епітетами-асоціаціями ви б описали день Святого Миколая. Прочитайте текст. Доберіть заголовки до тексту. Виконайте повний синтаксичний аналіз речень, позначених *. На основі власних асоціацій доповніть текст спогадами, мріями, переживаннями тощо.

Знавці наших давніх звичаїв називають день Святого Миколая веселим народним святом. Колись і справді його святкували дуже весело. Славили Святого Миколая за те, що він не кидає в біді ні людини, ні звіра, ні птаха*. Він допомагає всім, хто потребує його ласки та опіки*. Недарма про нього оповідають силу-силенну легенди, у яких він відомий як Микола Чудотворець*. А надто люблять Святого Миколая діти, бо щоранку 19 грудня вони знаходять чи під подушками, чи у своїх черевичках чудові гостинці*. Вони напевно знають: то дарунки від Святого Миколая, який не оминає жодної чемної, слухняної дитини в Україні (Галина Кирпа).

4. Перебудуйте прості речення у складнопідрядні, визначте їх тип.

1. Свято Різдва Христового починається 6 січня зі Святвечора. 2. На покуті ставлять Дідуха. 3. Починаючи з Різдва і до Водохрещ, співають колядки. 4. 14 січня шанують святого Василя. 5. Цілий день до хати навідуються посівальники.

Практичне заняття № 5

Тема: Семантико-структурні типи складнопідрядних речень

Теоретичні питання

1. Складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною.
 - присубстантивно-атрибутивні речення;
 - займенниково-співвідносні речення.

2. Складнопірядні речення з пірядною з'ясувальною частиною.

Складнопірядні речення з пірядною означальною частиною		
	<i>Присубстантивно-атрибутивні речення</i>	<i>Займенниково-співвідносні речення</i>
<i>Що означають?</i>	Пірядна частина відноситься до члена речення головної частини, вираженого іменником, і вказує на ознаку предмета	Пірядні частини не означають займенника, а розкривають його зміст, конкретизують його значення. Займенник у головній частині конструктивно обов'язковий.
<i>Запитання</i>	який? яка? яке? які?	
<i>Засоби зв'язку:</i>		
сполучники	що, щоб, як, ніби, нібито	що, як, мов, немов, ніби, нібито, наче, неначе, щоб
сполучні слова	який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, коли	хто, що, який, чий, котрий
співвідносні слова	той, такий	той, такий, весь, всякий, кожний, ніхто, ніщо, дехто, хтось, щось

Складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною	
<i>Що означають?</i>	Одночленні речення, в яких головна частина є семантично і структурно неповною, а підрядна компенсує цю неповноту.
<i>Запитання</i>	Відмінкові питання хто? що? чого? тощо
<i>Засоби зв'язку:</i>	
сполучники	що, як, ніби, мов, наче, чи
сполучні слова	який, що, котрий, чий, де, куди, звідки, коли, як, скільки
співвідносні слова	те

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Розгляньте структуру складнопідрядних речень з підрядними означальними. Розподіліть їх на присубстантивно-атрибутивні та займенниково-співвідносні. Підкресліть предикативні центри, визначте засоби зв'язку.

1. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах (В. Винниченко). 2. Для них ті, що лежать у землі, не тлін, не розкладена матерія, а мовби якийсь підземельний шпиталь живих, відчуваючих (О. Гончар). 3. Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились (В. Винниченко). 4. Щасливий той, у кого дні, як осінь, тихі та погідні (Г. Гордасевич). 5. Тихий вітер подихав із-за Беевої гори, приносив із степу свіжий запах трав і денну прохолоду манилівського лісу, що зеленів на горбах (Г. Тютюнник). 6. Хто слово батьківське не знає, того прийдешність проклинає! (С. Горлач). 7. Лиш той, хто думати навчився, пізнає скоро ціль життя (С. Горлач). 8. Кожне слово наче скупане в чистому джерелі, світиться всіма барвами

веселки, де можна відчути і пахощі дозрілого яблука, і польовий цвіт безсмертника чи медової кашки (М. Сингаївський).

2. Запишіть складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами, назвіть особливості їхньої структури. Схарактеризуйте опорні слова (співвідносні слова) головної частини за їхнім морфологічним вираженням та значенням.

1. Аж по жнивах показалося, що зима буде голодна (М. Коцюбинський). 2. Буває, що усміхнене обличчя незнайомої людини розігриває зачерствіле серце (Р. Іванчук). 3. Я вухо притискала до землі і відчувала, як вона гуде від давньої нестримної навали (Г. Гордасевич). 4. Вона (Харитя) вірила, що Господь любить дітей і не дасть їх на поталу (М. Коцюбинський). 5. Здається, що ся довга осіння ніч ніколи не скінчиться (М. Коцюбинський). 6. З дороги видно було, як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут (М. Коцюбинський).

3. Складіть два речення за поданою схемою так, щоб а) **що** в ролі сполучника приєднувало до головної частини підрядну з'ясувальну, б) **що** в ролі сполучного слова приєднувало до головної частини означальну підрядну частину.

[], (що).

Складіть два речення за поданою схемою так, щоб сполучне слово **куди** приєднувало до головної частини: а) підрядну означальну частину, б) підрядну обставинну частину.

[], (куди).

4. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Підкресліть предикативні центри та назвіть засоби зв'язку. З'ясуйте тип складнопідрядних речень. До речень, позначених *, намалюйте схеми.

1. По скляному поверху ставка з глибини якого визирало темне зоряне небо тихо плів білою хмарою туман і мов

наміткою загортав блимаючі в таємній глибині зорі* (М. Коцюбинський). 2. Остап із Соломією звернули з шляху на поле і незабаром знайшли те чого їм було треба (М. Коцюбинський). 3. Розкажи як за горою сонечко сідає (Т. Шевченко). 4. Хто співає у того робота швидко минає (Нар. тв.) 5. А на румунському боці ген-ген понад тихим Дунаєм зеленою лавою простягся кучерявий гай вербовий і стоїть на варті поміж річкою та шпичастими горами що блакитними тінями лягли на блакитному небі і приковують до себе очі і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцюбинський). 6. Харитя поглядала в той куток де лежав серп і думала свою думу (М. Коцюбинський). 7. Любив ці тихі лагідні розповіді про тата чув їх від багатьох людей і часто думав чому ж ніхто не заступився за нього (Є. Гуцало). 8. Хто дме в огонь той діждеться іскор в очах* (Нар. тв.)

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Визначте тип складнопідрядних речень. Вкажіть засоби зв'язку.

1. Весь край засвітився соняшниками що могутньо розвертаються своїми тугими коронами для цвітіння (О. Гончар). 2. Ми глибоко переконані що в почутті прекрасного джерело доброти (В. Сухомлинський). 3. Так і в серці подорожніх зоріла надія на щасну долю що розвіє колись й самі згадки сумного минулого (М. Коцюбинський). 4. І тільки б знати що немарно в світі цім топтав дорогу сиву од століть (Б. Олійник). 5. Хвала тому хто людям у приполі несе слова подібні хлібу й солі і співи гідні слави сіяча! (М. Рильський). 6. Крізь прочинене вікно доноситься тиха мелодія яка знаю завше бентежила її чутливу душу (В. Скуратівський). 7. Кому доводилося подорожувати Славутичем той не міг не помітити численні вербові зарості на берегах нашої найпотужнішої річки (В. Скуратівський). 8. Сивий дух полинів настояний на солоді п'янить і хвилює проникає щемом у груди. І той хто вдихає його

стає ніби дужчим від полиневого сну і цвітіння від сивого диму і приспаного грому (І. Цюпа). 9. Він цей старезний пращур який так багато бачив і звідав за своє життя був воістину посланцем з минулих віків (І. Цюпа). 10. Я трепетно і поспішно замальовував плахти озимини головасті дуплаві верби що випромінювали сум, традиційні білі хати безліч разів малював тополі що у провесняні дні стояли немовби у зелено-мерехтливих німбах (Р. Федорів).

2. Прочитайте два тексти. Випишіть складнопідрядні речення, визначте їх тип та охарактеризуйте засоби зв'язку. З'ясуйте полісемантичність виділених слів.

А. А над усім цим світом, *де* пахощі сіна злегка притрушує туман і дух молодого, ще не затужавілого, зерна, сяють найкращі зорі мого дитинства. Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею, *що* стала в чиемусь вікні, щоб радісніше жилося добрим людям (М. Стельмахович).

Б. Там, *де* Ташань робить круте коліно, напроти садиби, — вир. Рибалки об'їжджають його, бо він перекидає човни, троянчани не купаються навіть поблизу нього і всіляко обходять прокляте місце, про яке, відколи існує Троянівка, розповідаються легенди, одна страшніша за іншу. Говорять, *що* колись утопився у тому вирі якийсь п'яничка-чоботар. Люди присягаються, *що* бачили, як з тиждень чоботи його крутило у воді, бо вони були пошиті з краденого товару (За М. Стельмахом).

3. Ознайомтесь з уривками зі словникової статті з «Грамматичного словника української мови: сполучники» К. Городенської. Проілюструйте словникову статтю власними прикладами.

Щоб, щоби — 1. Сполучник підрядності, цільовий, виразник цільових семантико-синтаксичних відношень.

2. Сполучник підрядності, поєднує валентно зумовлену підрядну з'ясувальну частину об'єктної семантики з опорним дієсловом чи модальним предикативом у головній частині складнопідрядного речення підрядним прислівним зв'язком: *Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївщину (Т. Шевченко).*

3. Сполучник підрядності, поєднує валентно зумовлену підрядну з'ясувальну частину об'єктної семантики із співвідносним, семантично знівельованим займенниковим словом *те* в головній частині складнопідрядного речення займенниково-співвідносного типу: *Настя варта того, щоб ми її відвідали (В. Самчук).*

4. Сполучник підрядності, поєднує валентно зумовлену підрядну з'ясувально-означальну частину з опорним предикатним субстантивом у головній частині складнопідрядного речення підрядним прислівним зв'язком: *Орися... поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого друга (Г. Тютюнник).*

5. Сполучник підрядності, поєднує валентно не зумовлену підрядну означальну частину з опорним предметним субстантивом головної частини складнопідрядного речення підрядним прислівним зв'язком: *Немає брата, ні сестри, щоб не заплакані ходили, не катувалися в тюрмі (Т. Шевченко).*

4. Виконайте повний синтаксичний аналіз речень, розставивши пропущені розділові знаки.

1. І здається мені що, минувши потемнілі вітряки я виходжу в сине крайнебо беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село (М. Стельмах).

2. Академія заснована на початку XVII століття була тим світильником звідки струменіло світло по всіх обширах слов'янських (Д. Степовик). 3. Кажуть що коріння лепехи принесли на нашу землю татарські коні в розцілинах копит.

Інші перекази свідчать що ординці мали коріння аїру за талісман і ним освячували всяку воду (Л. Павленко).

Практичне заняття № 6

Тема: Складнопідрядні речення з підрядною обставинною частиною

Теоретичні питання

- Складнопідрядні речення розчленованої структури:
 - СПР з підрядною частиною місця; часу; способу дії; міри і ступеня;
 - СПР з підрядною частиною причини; мети; умови;
 - СПР з підрядною допустовою частиною; з підрядною частиною наслідку; з підрядною супровідною частиною;
 - СПР зі зіставними відношеннями між частинами; з пояснювальними відношеннями між частинами.
- Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
 - СПР з підрядною порівняльною частиною.

Складнопідрядні речення з підрядною обставинною частиною				
Що означають?	Запитання	Засоби зв'язку		
		сполучники	сполучні слова	співвідносні слова
<i>СПР з підрядною частиною місця</i>				
вказують на місце чи напрямок дії в головній частині	де? куди? звідки?		де, куди, звідки	там, туди, тут, звідти, всюди, скрізь
<i>СПР з підрядною частиною часу</i>				

вказують на час дії в головній частині	коли? як довго? з якого часу? до якого часу? з яких пір? до яких пір?	як, якже, у той час як, тільки що, відколи, лиш, ледве тощо	коли, поки, доки,	доти, тоді
<i>СПР з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня</i>				
розкривають спосіб чи якість міру ступінь вияву ознаки головної частини	як? яким способом? якою мірою? наскільки?	що, щоб, чим..., тим	як, скільки, наскільки	так, стільки, настільки, такий
<i>СПР з підрядною порівняльною частиною</i>				
Підрядна частина за допомогою порівняння пояснює зміст усього головного речення	як?	як, мов, немов, наче, ніби, неначе, немовби	як	так
<i>СПР з підрядною частиною причини</i>				
вказують на причину, що викликає дію головного речення	чому? через що? з якої причини?	бо, що, оскільки, адже, тому що, через те що, у зв'язку з		

		ТИМ ЩО		
--	--	--------	--	--

Складнопідрядні речення з підрядною обставинною частиною			
Що означають?	Запитання	Засоби зв'язку	
		сполучники	співвідносні слова
<i>СПР з підрядною частиною мети</i>			
вказують на мету чи призначення того, що йдеться в головній частині	для чого? навіщо? з якою метою?	щоб, щоби, аби, для того щоб, за тим щоб, задля того щоб	
<i>СПР з підрядною частиною умови</i>			
вказують на умову, від якої залежить здійснення дії, про яку йдеться в головній частині	за якої умови?	якщо, якщо б, коли, коли б, якби, як, раз, аби	тоді, так, то
<i>СПР з підрядною допустовою частиною</i>			
висловлюється думка, ніби не сумісна з тим, про що говориться у головній частині	незважаючи на що?	хоч, хоча, незважаючи на те що, дарма що, правда, хай	
<i>СПР з підрядною частиною наслідку</i>			
вказують на наслідок того, про що йдеться в головній	-----	так що	

Складнопідрядні речення з підрядною обставинною частиною

СПР з підрядною супровідною частиною

Головна частина з погляду структури і змісту є цілком завершеною і не вимагає підрядної, а підрядна, будучи додатковим повідомленням до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамотійності — сполучне слово <i>що</i> в будь-якій відмінковій формі	Сполучне слово <i>що</i> в будь-якій відмінковій формі
--	--

СПР із зіставними відношеннями між частинами

Зміст частин зіставляється	Сполучники <i>якщо...то, коли...то</i>
----------------------------	--

СПР з пояснювальними відношеннями між частинами

Конструкції, в яких одна частина пояснює іншу, конкретизуючи її значення чи передаючи його іншими словами	Сполучники <i>тобто, себто, цебто, іноді або, чи</i>
---	--

Практичні завдання для самотійної роботи

1. Запишіть, вставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи і з'ясуйте семантико-структурний тип складнопідрядних речень.

1. Щоб козаки могли успішно діяти проти кримчаків треба було збільшити реєстр (В. Кулаковський). 2. Аж плакати хотілося хоч дотепер раділи страх і рвались думкою в далекий світ (А. Чайковський). 3. Місце де почало розташовуватися повстанське військо було досить вигідне для оборони (В. Кулаковський). 4. Хмара була сливовою з підпаленим

сонцем краями щохвилі густішала наливалася вируючою каламуттю доки не стала внизу чорною вгорі жовтогарячою як глина на призьбі (Г. Тютюнник) 5. Всі дороги будуть німими коли покинеш рідну землю (П. Загребельний). 6. І якщо впадеш ти на чужому полі прийдуть з України верби і тополі стануть над тобою листям затріпочуть тугою прощання душу залоскочуть (В. Симоненко). 7. Цього року старожили не бачили різдвяних зір бо небо стояло в сірій сорочці будня (М. Хвильовий). 8. Ще здалеку від Стрийової могили звідки в ясну днину видко все навкруг аж до кам'яних осколів Микула побачив рідний Любеч (С. Скляренко). 9. На полювання я приїхав у буденний день так що крім мене на Ямці нікого не було (М. Хвильовий). 10. Навколо все було таке зелене таке урочисте свіже й пахуче минулорічні чорні сережки так ніжно тремтіли на старих вільхах що здавалося прислухайся трохи і відразу почувеш тихий хрустальний дзвін (Г. Тютюнник). 11. Люби і нас так як ми тебе полюбили (А. Чайковський). 12. Обіч тісно в парі наче аж тулилися один до одного зі страху стояли гетьманський полковник і священник (Р. Іваничук). 13. Якщо дивитись на місто стоячи на Карловому мості здається, що воно пливе кудись разом із водою (Н. Гербіш). 14. Бракувало козакам тільки борошна та пороху тому вони час од часу виряджали товаришів байдаками по Дніпру в Україну (А. Кашенко).

2. Запишіть складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною, окремо виділивши речення з порівняльними зворотами.

1. Дрібен дощ, мов крізь сито, мрячив і сизими хвилями славсь по долині, криючи широку далину млою (М. Старицький). 2. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то виринав, то потопав (Т. Шевченко). 3. Віки одлетіли, як віщі птиці (І. Савич). 4. Церковця була маленька, немов капличка, вміщалося в ній

усього кілька десятків прочан, які навколішках били поклони (Р. Іванчук). 5. Гетьман знову наглядав за фортецею, ніби він не гетьман, а дозорець царський (Б. Лепкий). 6. Літо гусне, як мед (Є. Маланюк). 7. На обрію зазолотилася смужка, ніби меч відтинав небо від землі (Б. Лепкий). 8. Його словам судилось вічно жити, з роками лиш міцніти, як вино. 9. Чисто, як гомін срібних струн, лунали веселі сміхи (Б. Лепкий). 10. Із степу вже підкочувала густа і чорна, як вода у весняну ніч, темрява (Г. Тютюнник).

3. Визначте тип підрядних частин, приєднаних за допомогою сполучника *щоб*.

1. Одного лише вимагав князь, щоб йому вірно служили і в разі потреби ставали оружно під його рукою до боротьби з ворогом (А. Чайковський). 2. Я відчинила двері й вийшла на простору чисту вулицю, щоби просто йти нею, усміхаючись, наспівуючи місту пісні, розглядаючи замки й жовте сяйво ліхтарів, ведучи пальцями по стінах, запам'ятовуючи місто-любов-із-першого-погляду на дотик (Н. Гербіш). 3. Оріся сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого друга (Г. Тютюнник). 4. Немає в світі бурі, щоб огонь Могла задути вічний та правдивий (І. Кочерга). 5. Він рад був зробити його таким гарним, щоб другого такого городу й на світі не було (Б. Лепкий). 6. Я писанка-красуня, вся в рисках і квітках. Красу митців несучу я, їх славлячи в віках. Щоби моїм убранством втішалися малі, мене кладуть на свято на пишному столі (О. Олесь).

4. Запишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядними частинами часу, потім — з підрядними умови. Зверніть увагу на сполучні засоби поєднання частин. Підкресліть предикативні центри.

1. Я стоятиму нерухомо доти, доки ти не виставиш білої корогви на башті й не впустиш мене хоча на годину повідати тобі мою щиросерду й передсмертну сповідь (М. Старицький). 2. Якщо будемо всіх повчати, то нам не лишиться часу на самоосвіту (І. Вільде). 3. Як тільки Оріся з Катрею вилізли з льоху на світ божий й підбігли до замкового муру, саме в той час хорунжий довершав свою славну засідку (М. Старицький). 4. Якщо на Василів вечір (14 січня) зірок на небі ясно — чекайте ягідного літа (З календаря). 6. Коли холодно всередині, теплий дім, плед на плечах і склянка лате з шоколадним сиропом не врятують (Н. Гребіш). 7. Вже надранком, як лише стало прояснюватися, задержалася компанія на крайчику лісу (А. Чайковський). 8. В мене аж очі рогом полізли від несподіванки, коли я вдихнув незрівнянний запах лісових полуниць (Ю. Збанацький). 9. Як не буде птахів, то і людське серце стане черствим (М. Стельмах).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Прочитайте складнопідрядні речення, розподіліть їх на дві групи: 1) з підрядними частинами способу дії; 2) з підрядними частинами міри і ступеня. Охарактеризуйте засоби зв'язку.

1. Чим ближче під'їжджали троянівці до заводу, тим виразніше долітав до них якийсь гомін, схожий не то на шум машин, не то на вириво великої юрби людей, тим яскравіше розгоралися і освітлювалися величезні, запорошені вугільною пилюкою вікна заводу (Г. Тютюнник). 2. До академії могли вступити люди будь-якого віку і вчитися стільки, скільки того бажали (В. Нічик). 3. Сонце смалить так, ніби стоїш у печі і навколо горить багаття, нічим дихати (А. Хижняк). 4. Усе відбувалося настільки несподівано, що нагадувало радше казку, ніж звичну дощову суботу (Н. Гербіш). 5. У кузні Василь Кир, чорний таранкуватий чоловік років сорока, бив молотком розпечену залізяку так, що від неї розпирскувалися іскри, як золотий дощ (Г. Тютюнник). 6. Дана любила записувати

чоловікові слова, його наскрізний погляд, внутрішню втишену радість так само, як і замальовувати Миркову синівську ніжність, добрий спокій його розумних сірих оченят і веселі оди своїх сонячних донечок (Н. Гербіш). 7. Тут Денис так глянув на Трохима, що у того жижки задрижали і у животі похолонуло (Г. Квітка-Основ'яненко). 8. Я сів обличчям до річки так, щоб сонячні промені падали прямо на мене (В. Домонтович). 9. Смереки так тісно збилися в купу, що трудно було пролазить між їх шершавими пнями (М. Коцюбинський). 10. В заморожені вікна лилося стільки сонця, що кришталеві квітки на шибках миготіли і видзвонювали (Г. Тютюнник).

2. Запишіть складнопідрядні речення місця і часу, вставляючи пропущені розділові знаки. Охарактеризуйте їх структуру, намалюйте схеми.

1. У степах Лівобережжя де течуть Сула з Удаєм Псел Ворскла й Оріль часто траплялися порослі дикого жита і пшениці (В. Нічик). 2. Коли Сковорода закінчив останній граматичний клас йому було вже двадцять років (В. Нічик). 3. У 1742 році коли Сковорода приїхав до Петербурга капела разом з усім двором вирушила незабаром до Москви з приводу коронації Єлизавети (В. Нічик). 4. На ці античні традиції і спирається Сковорода коли оголошує святими моральні ідеї грецького та римського просвітництва (В. Нічик). 5. Його (Сковороди) байки й пісні стали здобутком простого народу і там де він зміряв землю своїми ногами і там куди ніколи не заходив (В. Нічик). 6. Як тільки смеркло Сулима з курінними обійшов байрак та скелями навколо Кодака оглянув усі видолинки й пагорби (А. Кащенко). 7. Доки стало світати козаки вже були далеко в морі (А. Кащенко). 8. Куди кінь з копитом туди й рак з клешнею (Нар. тв.). 9. Ранком лиш тільки забринів день хлопці вже сиділи разом поглядаючи тривожними очима на двері (І. Микитенко). 10. Я росла в темній темниці. Як зросла взяли в світлиці (Нар. загадка). 11. Мене частенько просять

ждуть. А тільки покажусь ховатися почнуть (Нар. загадка). 12. Звідки вітер звідти й щастя (Нар. тв.). 13. Вечорами перед тим як поринути в сон я пробував думати за отамана (Ю. Мушкетик). 14. Причаївшись десь у затінку Таня жадібно стежила за рідною поштаттю аж поки хлоп'ячий гурт не зникав у глибині вечірньої вулиці (О. Гончар).

3. Випишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядними частинами причини, а потім — з підрядними мети. Охарактеризуйте їх структуру.

1. Молодий Скворода взяв з античності ідеал мужньої краси людини, образ вічності, ідею розглядання світу як втілення добра і краси, бо вона була співзвучною естетико-музичним нахилам сквородинської натури (В. Нічик). 2. Щоб керувати січковим господарством, у поміч кошовому отаманові обирали скарбника (А. Кащенко). 3. Чайка квилить над морем тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось (Ю. Яновський). 4. А тітка прихилилася до дверей, аби не заважати танцю, дивилася на свою улюбленицю, сміялася і втирала рукавом дрібні сльози зі щік (Н. Гербіш). 5. Зрештою, дива вже почалися, адже й на той запізнений літак я могла б і не встигнути (Н. Гербіш). 6. А через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів (М. Стельмах).

4. З поданих уривків випишіть складнопідрядні речення з підрядними наслідковими частинами. Поясніть функціональне навантаження сполучника / сполучного слова *що* в складнопідрядних реченнях.

За зиму прання поназбиралося чимало, і Орися з матір'ю золили його в жлукті цілий ранок. Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли; горобці кублилися в стрісі і так цвірінчали, що аж виляски ходили по двору (Г. Тютюнник).

А навколо була така дивна первозданна тиша, такий спокій, така ніжна м'якість звуків, що, підійшовши до корівника, він зупинився, щоб іще трішечки помилуватися Бєєвою горою, яка туманіла у світанковім присмерку, зеленими приташанськими левадами, які диміли туманом, першими липкими листочками високих тополь, що зеленими фонтанами били з теплої землі. Він стояв під деревом у тіні, так що його ніхто не міг помітити ... (Г. Тютюнник).

Сонце пекло так, що трава була тепла і люди бродили в ній, мов у купелі. За Ташанню на луках — дзенькіт кіс, веселі голоси людей. Під вербами у холодочку — бочонок з водою, прикритий сіном, щоб вода не зігрівалася (Г. Тютюнник).

5. Проаналізуйте складнопідрядні речення з підрядними допустовими частинами, підкресліть сполучні засоби.

1. Незважаючи на те, що від тяжкої роботи руки й ноги в Орісі були мов оловом наліті й ледве-ледве пересувалися, вона зібрала останні сили й почала черпаком носити порох і засипати ним рівчаки від крайніх льохів до самого шаплика (М. Старицький). 2. Дарма що князував Роман у Галичі лише п'ять років, та знав його добре люд галицький, бо князь руку мав тверду і погляд орлиний (А. Хижняк). 3. Хоч козаки й налягали на всі весла, а великі хвилі заливали чайки водою й одкидали їх назад, мов тріски (А. Кащенко). 4. Хоч на історії дід і не знався, та все ж із ним цікаво було побалакати (Г. Хоткевич). 5. Хай мокро на ниві, хай тяжко орати, Та я ж переверну ще гори ріллі! (С. Олійник).

Практичне заняття № 7

Тема: Складнопідрядні багатокomпонентні речення

Теоретичні питання

1. Загальне поняття про складнопідрядні багатокomпонентні речення:

а) конструкції з послідовною підрядністю;

- б) конструкції з однорідною супідрядністю;в) конструкції з неоднорідною супідрядністю;
г) контаміновані складнопідрядні багатоконпонентні речення.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Запишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Встановіть семантико-структурний тип підрядного речення. Виконайте синтаксичний розбір виділених речень.

1. У дорослих не було часу за дитиною стежити бо роки минали в бурях-бойовищах кромолах та нещастях (А. Хижняк).
2. Для того щоб вороги не порозкочували возів козаки прив'язували їх один до одного ланцюгами (А. Кащенко).
3. Велика радість була по всій Україні й по сусідніх землях коли припливли до рідних осель визволені з Кафи батьки сини й дочки що були вже оплакані (А. Кащенко).
4. Доки ходили Сулима з низовими козаками в Чорне море Кодацьку фортецю було збудовано (А. Кащенко).
5. Якщо вороги дуже насадили то запорожці розташовували вози в кілька рядів (А. Кащенко).
6. Якби їхній будинок стояв на якихось пару метрів північніше то з вікон квартири можна було би роздивлятися центральну

площу з її фонтанами, кованими лавочками кумедними клоунами музикантами продавцями морозива велетенськими мильними бульбашками які діти видмухували проти вітру туристами квітами й закоханими парами (Н. Гербіш). 7. Кожна людина гордиться тим що вона робить для інших людей (В. Сухомлинський). 8. Немидорі знов приснився сон ніби вона блукає з Миколою (І. Нечуй-Левицький). 9. Густа біла рослинність що оточувала навкруги переносила мрію в якусь зачаровану країну (М. Коцюбинський). 10. Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови так що на їх ледве держалися шапки (І. Нечуй-Левицький). 11. Мій час пливе так тихо-тихо як по ставку пливе листок сухий (Леся Українка). 12. Польський фотограф Бартек із якимись не зовсім земними очима й зворушливими кучерями веде нас туди куди зазвичай не заходять туристи: він показує нам Люблін якого любить (Н. Гербіш). 13. В напоєному сонцем і пахощами степу де в травах людина поринала з головою полум'яніли розкішні польові квіти а з-під ніг розліталися вусебіч хмари коників-стрибунців (В. Нічик). 14. Дивлячись на численні золоті бані Григорій очевидно з неясною тривогою думав не лише про те як він розшукає в місті єдиного близького родича Іустина Звіряку а й про те чи вдасться йому заволодіти цією духовною фортецею (В. Нічик).

2. Запишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Визначте будову складнопідрядних речень, вид підрядних частин. Накресліть схеми. Виконайте синтаксичний розбір виділених речень.

1. Тільки з переказів глухий гомін доходить що копали цей колодязь колись чумаки чий дороги пролягали в цих сивих степах (О. Гончар). 2. Тоня скочивши з машини одразу підбігла до батька защебетала ще й під руку демонстративно взяла щоб показати перед льотчиками що вона не соромиться батька хоч він і в такому вигляді (О. Гончар). 3. Тільки тут, на високому

чумацькому возі, Мокій Сировотка зрозумів, яка велика земля і яке безконечно високе небо, яка похаплива й копітка проти них людська душа і як їй не вистачає спокою та волі (Ю. Мушкетик).

4. Місяць заглянув у вправлені в олово шибки вікна, освітив шмат білої стіни з маленьким, повішеним упоперек килимком, ікону божої матері з немовлям, що, здавалося, тягнулося ручкою до шаблі, почепленої на килимку, низеньку лавицю, на якій, звисивши до підлоги праву руку, на лівому боці спав отаман (Ю. Мушкетик). 5. Дівчина стояла внизу, пишалася тим вогником, що горів над усіма, пишалася коштовною шаблею, яку слобідські хлопці просили подержати в руках (Ю. Мушкетик). 6. Поки поїзд їде, поки за вікном падає сніг, поки пальці пахнуть мандаринками та груднем, так легко й приємно виплітати вовняні шарпетки дітям (Н. Гербіш).

3. Обміркуйте подані прислів'я (на вибір), свої роздуми оформіть як складнопідрядні багатокomпонентні речення, складіть до них схеми.

Посієш вчинок, виросте звичка. Ледащо син — батьків гріх. Молоде на всі сторони гнеться. Не збирай сину худоби — збери йому розум. Син мій, а розум у нього свій (Нар. тв.).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Запишіть складнопідрядні багатокomпонентні речення з послідовною підрядністю, накресліть їх схеми. Поясніть розділові знаки.

1. Дуже добре, коли є той, хто може сказати щось життєствердне, заохотити, окреслити велику ціль, запевнити, що все неодмінно вдасться (Н. Гербіш). 2. Анна рішуче відмовилася присягати на вірність Франції на латинській Біблії і заявила, що зробить це, поклавши руку на слов'янське Євангеліє — книжку, яку привезла з Києва як батьків дарунок (Ю. Колесниченко, Ю. Хорунжий). 3. Вулиці й двори виповнювалися нетерплячим ревінням, запиналися хмарами сухого пилу, що довго осідав

потім на колочі акації й берези, на пелехате листя гарбузів та буряків нагородах, на воронувату гладінь тихого ставка, що, розділивши село навпіл, зручно влігся в глибокому руслі колишньої річки Білозірки (О. Сизоненко). 4. Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею, що стала в чиємусь вікні, щоб радісніше жилося добрим людям (М. Стельмах). 5. Міцно уп'явшись корінням у землю, верби стримували своїм тілом зсуви, не дозволяли передчасно підточувати водою ґрунт, бо там, де росте верба, житиме й річка (В. Скуратівський).

2. Запишіть складнопідрядні речення, вставляючи розділові знаки, в такому порядку: а) з неоднорідною супідрядністю; б) з однорідною супідрядністю. Накресліть схеми.

1. Добрі слова схожі на воду для спраглих. Але мені завжди хотілося мати власну криницю і бути вільною, аби вода не залежала від дощів чи вантажівок із прозоро-синіми бутлями, аби перехожі завжди могли забігати в гості на чай (Н. Гербіш). 2. Якщо відшукати у самісінькому центрі Львова одну старовинну кам'яницю, а тоді довго підніматися під самий дах дерев'яними гвинтовими сходами, то можна втрапити в маленьку помаранчеву кімнатку, де на стіні висить картина, перевернута догори дригом (Н. Гербіш). 3. Вузькою, покрученою стежкою Самойлович піднімався вгору. Переступав струмки і струмочки, що били просто з-під гори живлющою водою, переступав з кореня на корінь, вклонявся каліні, що посплітала над стежкою віття (Ю. Мушкетик). 4. Слово ніжне будить у нас людину, слово ніжне освячене любов'ю до найдорожчого на землі, слово ніжне сходиться зорею і яскравіє, доки людина живе для добра, доки мудрість і праця квітчають землю, доки живе в людині жага творення (І. Вихованець). 5. До колоса, до цар-колоса Данило мав незмінний трепет душі, чекав із ним зустрічі ще тоді, коли він лише вгадувався в зеленому весняному сповитку, любувався, як на його по-дівочному ніжних

віях тихо бриніли цвіт і роса, радів, коли він набирався сили й у тиховійній задумі схилив голову (М. Стельмах). 6. Пізньої осені, коли вже добре вдарили приморозки, удвох з мамою пішли ми на Забудівське урочище, щоб запасти на зиму калинових кетягів (В. Скуратівський).

3. Запишіть контаміновані складнопідрядні багатокomпонентні речення. Побудуйте схеми та розставте пропущені розділові знаки.

1. Ось вона стоїть, українська хата, в якій народ наш не шукав захисту від безмірності історії, бо мав душу нелякливу й вільну, хата, з якої вийшли Тарас Шевченко і Павло Попович, сини землі нашої, що сягнули зір силою свого духу (П. Загребельний). 2. Йде людина, у п'їтмі весь час позирає на лісосмугу, щоб не збитися, не скособочити, бо твоїм слідом підуть інші, бо з тебе починається стежка (В. Близнець). 3. А коли повітря ставало по-материнськи м'яким і лагідним, то барвінок зацвітав так, наче небо бризнуло на землю живою блакиттю, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивилися довірливо (Є. Гуцало). 4. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В. Сухомлинський). 5. Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала моєму серцю, за те, що, дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що можу любити тебе все життя, річка моя, душе мого народу (О. Довженко).

Лінгвокультурологічні завдання

1А. *Подумайте і пригадайте!* 1. Що символізує полин в українській культурі? 2. Чому дівчата брали із собою полин, коли на Зелені свята та Івана Купала відправлялись в поле чи ліс? 3. **Асоціативне письмо.** Прочитайте уривок. Запишіть свої спогади, роздуми та обговоріть їх у групі.

Чи знаєте ви, як цвінуть полини? Чи бачили, як навесні на старих облогах-перелогах квітують гіркі сиві трави? Чи знаєте ви, як після нагрітого сонцем дня встає над полянами сивий дим і млосний чад пливе понад степом? І, здається, тоді до вас говорять віки (І. Цюпа).

1Б. *Прочитайте роздуми автора.* Зробіть повний синтаксичний аналіз складнопідрядного багатокomпонентного речення.

О полини, сиві полини! Хто посіяв вас на землі нашої? Чи вас посіяли по степах неораних прадавні скіфи? Посіяли, щоб самим ховатися в отих сизих хашах, які росли тоді буйні та високі, посіяли, щоб вдень випасати поміж духмяних трав прудких коней, а вночі спати покотом на прив'ялих покосах, ніби на запашних м'яких подушках, спати міцним богатирським сном (І. Цюпа).

2. Напишіть етюд за поданим початком, використовуючи складнопідрядні багатокomпонентні речення різних типів.

Узимку взагалі легко писати. Не лише тому, що писати — одне з небагатьох (відносно) корисних занять, доступних зимової пори. Узимку більший простір для уяви. От їдеш у потязі — і за вікном уранішнє сонце вихоплює зі сніго-туманної “закулісної темряви” послулі села. Будиночки, кошлатиться дим із димарів, і більше нічого не видно. Усе вкрите снігом. Таємницею. Сніг, наче біле полотно, на якому уява вимальовує свої казки (Надійка Гербіш. Зимове плетиво).

Додаткові речення для повного синтаксичного аналізу

1. Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої, в потічка веселого, що постане річкою, в пагінця зеленого, що зросте смерічкою (А. Малишко). 2. Співанки, здається, гойдались з нею ще в колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні на сіножатах, як смереки ростуть по горах (М. Коцюбинський). 3. Звився жайворонок високо під чисте, неначе нове, небо і заспівав про

те, що мертва земля ожила знов, що сонце, зрадівши щастям землі, стало ласкавим, теплим, ясним, що повіяли вітри і принесли на своїх крилах невідомі досі пахощі, що забриніли в веснянім повітрі мухи та набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листям замаїти гаї та діброви (М. Коцюбинський). 4. Кому доводилося подорожувати Славутичем, той не міг не помітити численні вербові зарості на берегах нашої найпотужнішої річки (В. Скуратівський). 5. Сірко подумав, що солоня, як ропа, вода в Сиваші у тому місці, де пройшли козаки, ще посолонішала (Ю. Мушкетик). 6. Увечері, коли з тієї татарщини, з синьої мли засамарської сходить місяць, Таня, вмовившись біля дідусевих ніг, слухає його сумовиті легенди, що їм кінця-краю нема (О. Гончар). 7. Після палаючого сліпучого дня млисто-бузково синіла польова далеч, леліла, кликала дівчат із ровів туди, де тополі за стернями, де дзумкочуть коники на весь степ і висока золота стерня шелестить під ногами, мов нападале за день з неба зматеріалізоване сонячне проміння (О. Гончар).

Додаткові речення для пунктуаційного аналізу

1. Довго стояв Кий поринувши в задуму аж поки місяць не сховався за Високою могилою і на землю не впала непроглядна пільма (В. Малик). 2. І той хто вдихає його стає ніби дужчим від полиневого сну і цвітіння, від сивого диму і приспаного грому (І. Цюпа). 3. Чи знаєте ви як після нагрітого сонцем дня встає над полями сивий дим і млосний чад пливе понад степом? (І. Цюпа). 4. І тепер проживши пів віку я згадую далеке вечірнє стависько потемнілі в жалобі трави що завтра стануть сіном велетенські шоломи копиць останній срібний дзвін коси і перший скрип деркача і соняшник вогнища під косарським таганком і пофоркування невидимих коней що зайшли в туман і тонкий посвист дрібних чирят що струшують зі своїх крилець росу і дитячий схлип річечки в яку на все літо повходили рута-м'ята павині вічка дикі півники (М. Стельмах).

5. Данило любив як вигинаючись б'ючи на сполох аж до самого неба половіли ниви і мав радість коли червень клав сивину на жито а золотінь на пшеницю. Він любив коли вдосвіта липень клепає коси коли серпень цілими днями тиховійно сів у рахманну землю зерно й надії і вересень стишував напівсонну пісню джмеля (М. Стельмах).

Завдання для самоконтролю

1. Укажіть складнопідрядне речення з підрядною частиною часу.
 - а) Доки Україна за часів Вишневецького та Самійла Кішки почала трохи відпочивати від татарських нападів, на неї насувалось нове лихо (А. Кащенко).
 - б) Сонце сходить не тільки в небі, сонце сходить у нас самих (Р. Дідула).
 - в) Нелегко, мабуть, було козакам уперше перетнути бурхливі пороги, де і в наші часи нерідко розбиваються човни на тріски (А. Кащенко).
 - г) Так звуться ті місця, де із дна на поверхню води випинаються від берега до берега скелі й каміння, іноді у кілька лав (А. Кащенко).

2. Частина якого складнопідрядного речення з'єднані сполучником *що*?
 - а) Тих українських людей, що лишилися безпритульними після татарської руйни і, взявши зброю до рук, почали виходити в степ і нападати на татар, прозвали козаками (А. Кащенко).
 - б) У ті часи в гаях та байраках південної України водилася така сила дичини, що з нею, було, й не розминешся (А. Кащенко).
 - в) Наблизившись до Січі й побачивши, що вона зруйнована, Сагайдачний не захотів наново будуватися на Базавлуцькому острові (А. Кащенко).
 - г) На тих островах була ціла мережа озер та боліт, які під час повені сполучалися з Дніпром (А. Кащенко).

3. Укажіть складнопідрядне речення з допустовою підрядною частиною.

- а) Дарма що тіло як у прокрустовім ложі, але на душі — простір, воля і дивна якась безклопітність (О. Гончар).
- б) Врешті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається (М. Коцюбинський).
- в) А далі й не встежиш, як почнуть щодня розквітати весняні квіти (О. Копиленко).
- г) Сердега так перелякався, що аж тремтить (Л. Глібов).

4. У структурі якого речення є підрядна з'ясувальна частина?

- а) Кожному, хто приходив з чистими помислами, підносили цю давню слов'янську святиню (В. Скуратівський).
- б) Я покажу, де є хороше дерево на хату (Леся Українка).
- в) Я люблю веселий ранок холоднющої зими, як на двір, на стіни, ганок і на шлях за ворітьми упаде із неба промінь (Я. Щоголів).
- г) Як мовиться, хмара сонця не заступить (М. Подолян).

5. Виберіть складнопідрядне речення з підрядною частиною причини.

- а) Недарма літо вважається улюбленою порою дітей, адже саме влітку починаються довгоочікувані і найдовші канікули — час відпочинку, тепла і розваг! (І. Коновалова)
- б) Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби і далекими світами відшукати мені щастя моє (В. Стефаник).
- в) Постанови сейму зводилися до того, щоб коронний гетьман ішов із військом на Запорозжя й упорядкував по-новому Військо Запорозьке (А. Кашенко).
- г) Щоб не доводити до війни з Польщею, Сагайдачний дав обіцянку комісарам (А. Кашенко).

6. Частини якого складнопідрядного речення поєднані сполучним словом?

- а) Розмовляючи з Богом, відчував, як ніби легенький вітерець пробігав у душі (Ю. Мушкетик.)
- б) Побачивши, що через оселення на Низу здобич починає вислизати з рук польських старостів, вони стали ходити походами на низових козаків, вишукуючи коші й одбираючи їхні набутки (А. Кащенко).
- в) Нема чого й казати, що життя запорожців у перші сто літ існування Запорозького Війська було невимовно тяжке (А. Кащенко).
- г) І тільки грона горобини і калини червоніють яскравими вогниками, підгодовуючи птахів, які не відлетіли в теплі краї, а залишилися зимувати (І. Коновалова).

Робота із складнопідрядним реченням пройшла

	<i>Ефективно</i>
	<i>Творчо</i>
	<i>Змістовно</i>
	<i>Активно</i>
	<i>Емоційно</i>
	<i>Дохідливо</i>

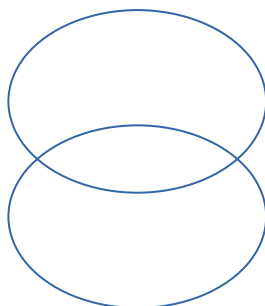
Тема: Складні безсполучникові речення. Складні синтаксичні конструкції

Прочитайте речення. Підкресліть граматичні основи, визначте тип за будовою.

Порівняйте речення за допомогою інтерактивної вправи «Кола Венна». Накресліть кола Венна в зошиті та виділіть спільні й відмінні риси в обох реченнях, зробивши їх синтаксичний розбір.

Здобудеш освіту — побачиши більше світу.

Ми бідні не тим, що нічого не маємо, а тим, що нічого не знаємо.

Що вам відомо про статус складних безсполучникових речень у сучасній українській мові?

Напишіть твір-мініатюру за змістом одного із запропонованих прислів'їв. Яким реченням за будовою ви віддавали перевагу? Чи використовували ви речення з різними видами зв'язку? Як би ви побудували їх схему?

Складні безсполучникові речення

частини об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без допомоги сполучників і сполучних слів

Щодо наявності предикативних центрів

Елементарні
(дві предикативні одиниці)

Неелементарні
(три і більше предикативних
одиниці)

Відкритість структури — розгортання елементарних у неелементарні.

Закритість структури — елементарні не можуть бути розгорнуті в багатокомпонентні зі збереженням семантичних відношень.

СБР : 4 різновиди інтонації

перелічувальна

протиставна

зумовленості

пояснювальна

Складні безсполучникові елементарні речення

з однорідними частинами

з неоднорідними частинами

- з часовими відношеннями
- із зіставно-протиставними відношеннями

- з умовним значенням
- з причиново-наслідковими відношеннями
- з часовими відношеннями
- з допустовими відношеннями
- з цільовими відношеннями
- з пояснювальними відношеннями
- з пояснювально-приєднувальними відношеннями

Додаткова література

1. Барчук В. М. Проблема статусу безсполучникових складних речень. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Івано-Франківськ, 2009. Вип. XIX-XX. С.72-77.
2. Бронська А. А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях. *Мовознавство*. 1973. № 6. С. 56 — 63.
3. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків, 1980.
4. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 5. С. 37-40
5. Рожило Л. П. Співвідносність сполучникових і безсполучникових складних речень. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 10. С. 59-63.
6. Силіна В. І. Вивчення безсполучникових складних речень. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 11. С. 79 — 83.

Практичне заняття № 8

Тема: Безсполучникове складне речення: структурні типи і семантико-синтаксичні відношення

Теоретичні питання

1. Проблема статусу безсполучникових складних речень.
2. Загальне поняття про безсполучникове складне речення. Типи БСР за характером інтонації; щодо наявності предикативних компонентів.
3. Безсполучникові складні речення з однорідними частинами.
4. Безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Визначте будову поданих речень, виділіть серед них такі, предикативні частини яких з'єднані інтонацією.

1. За вікном так гарно, що плутаюся в сюжеті, не запам'ятовую прочитаного й узагалі забуваю дивитися на сторінку (Н. Гербіш). 2. Агнесі хотілося підстрибувати від радості, але вона лише дріботіла маленькими ритмічними крочками, уявляючи, наче танцює вальс (Н. Гербіш). 3. Агнеса визирнула у вікно й завмерла: там ішов пухнастий, чистий, легкий, світлий, м'який сніг. 4. Люди навколо поспішають, метушаться, біжать, ти поспішаєш разом із ними, губишся, шпортаєшся о власну валізу, шукаєш потрібний маршрут (Н. Гербіш). 5. Хлопець уміє розгадати настрій, не залишає непоміченою музику, про яку мені йшлося в котромусь записі, витлумачує цитати й буденні слова (Н. Гербіш). 6. Люди до неї говорять — не чує, не слухає (Марко Вовчок).

2. Поділіть безсполучникові складні речення на дві групи: а) з однорідними частинами; б) з неоднорідними частинами. Обґрунтуйте можливість чи неможливість заміни їх складними сполучниковими реченнями.

1. На вечір притиснув морозець, місяць був на ущербі, він скотився за верби й мріяв між ними, наче недокована підкова (за Ю. Мушкетиком). 2. Я подумав: усі ми, одягнені в книжкову мудрість, однакові, однакові біди й нещастя падають на нашу голову (В. Шевчук). 3. Принишк і сховався вітер — глибока тиша пойняла круглий, широкий світ (В. Шевчук). 4. Сам червоний, збуджений їздою, губи зведені в дудочку: вічно Гнат щось насвистує (Г. Тютюнник). 5. Запарувала рілля, тьмяно заблищали на сонці одвернуті лемешами скиби землі (Г. Тютюнник). 6. В душі Оксен непокоївся: весна видалася засушливою (Г. Тютюнник). 7. Мабуть, багато хто з нас може сказати: усім хорошим, усім душевним у собі, може, у першу чергу, я зобов'язаний книзі й пісні (Є. Колодійчук). 8. Дрібні

птахи поховалися в дупла, гуси, качки, лебеді позбивалися в табуни, поховали голови в пір'я, передрімують негоду (Ю. Мушкетик). 9. Вранці чути безперестанку грім — надвечір піде дощ з градом (Нар. тв.).

3. Виконайте синтаксичний розбір безсполучникових складних речень, накресліть схеми.

1. Ідуть дощі, холодні осінні тумани клубочать угорі і спускають на землю довгі мокрі коси (М. Коцюбинський).

2. Вмерла мова в устах народу – вмер і народ (К. Ушинський).

3. Сміяна прикипіла поглядом до краси за вікном: уся ця зелень полів, жовто-червона стіна лісу, яскрава блакить неба зачаровували й затамовували їй дихання (Н. Гербіш).

4. Прочитайте речення, визначте тип за будовою, намалюйте схему. Опишіть, які картини ви спостерігали, подорожуючи потягом. Які речення за будовою ви використовували у творі?

За вікном потяга — похмура карпатська осінь: хмари позачіплялися за верхівки гір, ліси переливаються різними відтінками жовтого й червоного, вода в гірських річках темна й густа (Надійка Гербіш).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Проаналізуйте безсполучникові складні речення та поясніть розділові знаки. Намалюйте схему речення, позначеного *.

На Січ весна завжди приходиться з моря. Після довгої суворої зими подув низовий вітер, приніс теплий туман, і той туман почав з'їдати сніг. Хряпнула синя крига на Дніпрі, темні розколини зазмійлися на всю її метрову товщину, в них проступила вода. Крига ледь-ледь зрушилась, затріщала тут і там, посеред Дніпра на місці зимової санної дороги постала сторч велетенська крижина, широкі скляні злами заблискотіли під сонцем. Над річкою пролунав гуркіт і тріск, вода понесла

льодовий панцир у море. Кригу, що навпроти Великого Лугу, знесло за один день, зверху через пороги йшла кришаниця, а на Дніприщі й Чортотлику лід ще довго синів і ніздрюватів, його поволі розлизувало хвилею, а потім приступили зверху північні води й змили і його* (Ю. Мушкетик).

2. Прочитайте безсполучникові складні речення з правильною інтонацією. Визначте семантико-синтаксичні відношення між частинами безсполучникових речень. Поясніть розділові знаки.

1. Море лежить перед ними спокійне, лише місячна доріжка, простелившись удалечінь, тихо трепеще (О. Гончар).

2. На годину спізнишся — за рік не доженеш (Нар. тв.).

3. Правду каже прислів'я: без верби і калини нема України (В. Скуратівський).

4. Того літа, пам'ятаю, видалася несусвітна спека — в багатьох криницях повисихала вода, обміліла річка, спорожнилися озерця й болітця (В. Скуратівський).

5. Забачивши могутнього велета серед чагарів, дубняка й ліщини, Береговець одразу здогадався, чому той дуб називався Чорним: товстий дуб у шість обхватів унизу нагадував випалене жлукто (І. Цюпа).

6. Над Степівкою западав вечір: тіні від хат довшали, перетинали курні вулиці широкими смугами, крили їх мерехтливим серпанком — ставало синьо в селі й прозоро (О. Сизоненко).

Практичне заняття № 9

Тема: Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

Теоретичні питання

Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні:

- кома і крапка з комою у БСР;
- двокрапка в БСР;
- тире в БСР.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Запишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Визначте безсполучникові складні речення з однорідними й неоднорідними частинами. Накресліть схеми речень.

1. Танцюють зорі на мороз чималий показують (Нар. тв.).
2. Високо летять гуси чекай тривалої осені (Нар. тв.). 3. Над річкою пролунав гуркіт і тріск вода понесла льодовий панцир у море (Ю. Мушкетик). 4. У всякого своя доля і свій шлях широкий Той мурує той руйнує Той неситим оком за край світа зазирає (Т. Шевченко). 5. Літо дбає зима поїдає (Нар. тв.).
6. Ідеш волошки у житах березка в'ється по стеблині (О. Олесь).
7. На дівчині була дуже бідна одежа рукави на сорочці були ледве поцяцьковані полівкою та маленькими блідими зірочками (І. Нечуй-Левицький). 8. Нимидора не спала сон десь далеко утік од неї й пішов на очерети та болота (І. Нечуй-Левицький).
9. Вербовий частокіл до самого берега прийнявся й пустив од себе широке гілля вербові кілки колись густо повтикані в землю стали високими вербами (І. Нечуй-Левицький). 10. Паморозь вкрила ніжні квіти Скоро вже осінь мокра і рання (В. Коротич).

2. Проаналізуйте безсполучникові складні речення з однорідними частинами: підкресліть предикативні центри, схарактеризуйте смислові зв'язки, поясніть розділові знаки.

1. Серед долин зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка (І. Нечуй-Левицький).
2. Там десь на широкій долині розлився довгий став; кругом ставка над самим берегом біліє смуга з вишневих та черешневих садків (І. Нечуй-Левицький). 3. Відмерехтіли берези на узліссях, яскраве листя їхне прибили до землі безконечні холодні дощі (В. Мисик). 4. Поети йдуть за горизонт — поезія зостається вічна-віч з вічністю (Ю. Збанацький). 5. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади (І. Нечуй-Левицький).

3. Розгляньте безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами: підкресліть предикативні центри, схарактеризуйте смислові зв'язки, поясніть розділові знаки.

1. Зазеленів березовий гай — пересаджуй дерева (Нар.тв.). 2. Плин часу подібен до плину ріки: ріка тече повз береги, не зупиняючись і на хвилину (В. Козаченко). 3. Усі села суспіль ніби залиті старими садками, їдеш селами, неначе густими лісами: по обидва боки скрізь стоять садки, наче зелені стіни (І. Нечуй-Левицький). 4. Можна сміливо стверджувати: ліс дає людині саме життя (Б. Сімкін). 5. Думки в Оксена обірвалися: в кабінет зайшов завгосп артіль Григій Тетеря (Г. Тютюнник). 6. Хмари пливуть високо — погода буде добра (Нар.тв.). 7. Защебетав соловейко — пішла луна гаєм (Т. Шевченко). 8. Промчався вершник по німій Полтаві – у серці міста громом віддалось (Л. Костенко).

4. Запишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки. Сформулюйте правила їхнього вживання.

1. Наснився мені чудернацький базар під небом у чистому полі для різних людей для щедрих і скнар продавалися різні Долі (Ліна Костенко). 2. Не скинув листя дуб буде люта зима (Нар. тв.). 3. Не випадково кажуть осика і без вітру шумить (Б. Сімків). 4. Рани гояться рубці лишаються (Г. Гордасевич). 5. Вже й дикі гуси в небі пролітали вже й лебеді кричали крізь туман. (Ліна Костенко). 6. Розкажу тобі думку таємну дивний здогад мене обпик я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра навек (Ліна Костенко). 7. Іду дивлюсь мій край моя земля Сміються в сонці золотому Річки і села, і поля (О. Олесь). 8. У темних ущелинах бовваніли стрункі кипариси примарними тінями чорніли лапаті лаври (В. Малик). 9. Попадавсь їм багач у руки вони його оббирали попадався вбогий вони його наділяли (Марко Вовчок). 10. Минали літа росли сини (А. Головка).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Прочитайте виразно текст, поясніть вжиті розділові знаки. Яку стилістичну роль виконують у тексті безсполучникові складні речення?

Тиша. Зелене хитиво шелюгів, вибілений сонцем пісок, на ньому свіжі сліди дівочих каблучків, запетльовані, неспокійні, як у нюшкаючої лисички. Тимко рушає по тому сліду і бачить: сидить задумана, обіпнута чорною шаллю, лице бліде. На шелест його кроків рвучко обертає голову, очі сухі, пекучі (Г. Тютюнник. Вир).

2. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки, виконайте повий синтаксичний аналіз речень, позначених*.

1. Загнали знов ще гірш нема ладу (Л. Глібов). 2. Не козак вклонявся королеві король схиляв голову перед козаком! (П. Загребельний) 3. Скажу я люди добрі й вам (До казки приказка годиться, Хоч і панам) Не плюй в колодязь пригодиться Води напиться (Леонід Глібов). 4. Яр в'ється гадюкою між крутими горами між зеленими терасами од яру на всі боки розбіглись неначе гілки дерева глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах*. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах в осоці зеленіють левади (І. Нечуй-Левицький). 5. На злеє не вчи нікого сам здогадається (Нар. тв.). 6. Хочеш троянду зірвати не бійся колючок (Нар. тв.). 7. З неба як розтоплене золото ллється на землю блискучий світ сонця на ланах грає сонячна хвиля під хвилею спіє хліборобська доля (Панас Мирний). 8. Продержало з тиждень морозом земля залякла як кістка (Панас Мирний). 9. Прокинулось усе. Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців коників метеликів жуків окликнулись луки сотнями перепелів луги струшуючи срібну росу розлягалися співами своїх соловейків голосним кукуванням сивих зозуль журливим туркотанням горлиць* (Панас Мирний). 10. У темряві світили

напіврозквітлим суцвіттям яблуні біля плотів одцвітали вишні рясно покривши пелюстками вовгу землю (М. Стельмах).

Практичне заняття № 10

Тема: Складні безсполучникові багатокомпонентні речення

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Запишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний аналіз складних речень.

1. З долини здіймаються мріють і леліють у ясному сьайві весняного сонця легенькі ледве помітні прозірчасті павутиння туману за річкою здалеку мов стиглі жита половіють кучугури-піски за ними хвилюється широкий степ і здіймаючись губиться ген-ген у сивій далечині (В. Леонтович). 2. Співала колосом нива співали жайворонки над нею співав пісню серп відрізуючи стебло лунали співи на сінокосах співало врешті серце повне надії (М. Коцюбинський). 3. За вікнами сердитий вітер ганяє каламутну снігову віхолу стукотить у замуровані морозом шибки вовком виє-гуде в коминку скаржно скрипить голорєбре віття вишень та черешень тривожно шарудить кукурудзиння яким обкладено хату (М. Сиротюк).

2. Прочитайте текст. Запишіть, підкресліть предикативні центри. Визначте типи речень за будовою та різновиди складних речень.

Займався пишний січневий ранок. Золотий промінь сонця перелинув зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар зайнялися червоним полум'ям. Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі та обгорталось блискучими хмарками, що спалахнули від сонячного проміння, мов солома від вогню. Виплило. Дерев, одягнені в легеньку одєжу з срібного інею, облились делікатним рожевим світлом. Проти синіх тяжких хмар, що оповили захід, здавались вони делікатними рожевими тіннями. А на сході, між блакитним небом та білим снігом, зависла імла, мов блискучий рожевий серпанок.

По твердому рипливому снігу стелились довгі тіні від дерев, хат, тинів. Ясний сонячний промінь срібною доріжкою лягав по снігу межи довгими тіннями. Синій дим цівкою знімався від коминів і змішувався вгорі з рожевою імлою ... Ранок дихав морозом (М. Коцюбинський).

3. Доберіть із художньої літератури безсполучникові складні речення. Охарактеризуйте смислові зв'язки між частинами безсполучникових складних речень

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Запишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Встановіть смислові зв'язки між частинами безсполучникових складних речень. Накресліть схеми речень.

1. Усередині містечка збереглися земляні вали частину Чорнух обгороджену цими давніми насипами жителі з давніх-давен називали городом (І. Драч). 2. Сонце заходило червоно на вітер на тлі вечірньої заграви чітко вимальовувався хутір Вишневий кострище заходу поступово гасло із степу вже підкочувала густа і чорна як вода у весняну ніч темрява (Г. Тютюнник). 3. Тут річка клекотіла в тісній ущелині а далі розливалася чималим плесом по тому скелі знову поволі стискали її синя срібляста стрічка губилася за їх громадям (Ю. Мушкетик). 4. Через вузькі розплющені віконця білий світ намагається зазирнути сюди в гніздечко яке також розмальовано квітами зсередини прилякли мальви та соняшники цвітуть на припіку й на печі на стіні вздовж ослона (Є. Гуцало). 5. Він прокинувся й нащулив вуха у вогкому струмені вітру долинав сухий різкуватий звук. Звук летів знизу від річки. Лось звівся тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках (Є. Гуцало). 6. Слово звучало йому наче музика пізнати значення книг вкритих писемними знаками було для хлопця майже те саме що відчутти красу мелодії (І. Драч).

2. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Чим був Великий Луг для козаків? Продовжіть текст 3-4 реченнями. Виконайте повний синтаксичний аналіз складного речення.

1. Цілий день пливли козаки попід зеленими верховіттями, втішаючись красою річки. Обабіч чайок, на берегах, верби та явори купали у воді своє гнучке гілля; у протоках хиталися на вітрі та шелестіли очерети; на озерах ячали зграї лебедів та гелготали дикі гуси; в густих плавнях щебетливе птаство заходилося піснями: буркотіли горлиці, кували віщі зозулі; незграбні білі баби, обсівши всі Дніпрові коси, припорошили, мов снігом, жовтий пісок своїм пір'ям. Дивляться запорожці на Великий Луг — не надивляється, слухають — не наслухаються (А. Кащенко).

Практичне заняття № 11

Тема: Складні синтаксичні конструкції

Теоретичні питання

1. Складні синтаксичні конструкції із сурядним і підрядним типом зв'язку.
2. Складні синтаксичні конструкції із сурядним і безсполучниковим типом зв'язку.
3. Складні синтаксичні конструкції з підрядним і безсполучниковим типом зв'язку.
4. Складні синтаксичні конструкції із сурядним, підрядним і безсполучниковим типом зв'язку.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Запишіть подані речення, розставляючи, де потрібно пропущені розділові знаки. Визначте тип складних речень. Накресліть схеми.

1. І тут його вразила дивовижна неправдоподібна краса зимової ночі що легкими хмарами напливала на підтемний місяць що блакитним снуванням єднала небо з землею що спалахами вибухала навколо засніжених верб і стогів

(В. Стельмах). 2. В напоєному сонцем і пахошами степу де в травах людина поринала з головою полум'яніли розкішні польові квіти а з-під ніг розліталися вусебіч хмари коників-стрибунців раптом з'являвся острівець нужденних колосків-самосівів загублених бризок хліборобської культури (І. Драч). 3. У кожної людини буває такий день коли вперше радієш сонцю коли вперше деревами тішишся (Д. Павличко). 4. Вікові сосни що росли обабіч дороги розступилися і очам подорожніх відкрилася велична панорама уславленого Києва (І. Драч). 5. Ранками виглядало сонце а далі небо затягувало нудними безбарвними хмарами які не викликали ні злості ні радості а тільки нудьгу й лише чорні хрестики ластівок над січовими баштами на мить прикликали думку про життя що летить невідь-куди (Ю. Мушкетик). 6. Обіцяє свободу краєві, щасне життя людям. Вони вірять воля що закозакувала за Хмельницького в усьому краї не вмерла не згас її дух не вичахла надія на життя без пана боярина і старшини (Ю. Мушкетик). 7. Коли тануть сніги і річки виходять з берегів вони затоплюють плавні і тоді тільки острівці а то й верхівки дерев виглядають з сивої каламуті (Ю. Мушкетик). 8. Напоєні теплими туманами очерети і трави росли наввипередки в берегах гнало пагіння молоді лози трави стояли рутвяно-зелені а в степу на горбах почали підгорати на вершечках бур'яни (Ю. Мушкетик).

2. Запишіть, вставляючи розділові знаки, поясніть їх уживання. Підкресліть граматичні основи і виділіть засоби зв'язку.

1. Попливли козаки в напрямі Тамані аж тут їм прилучилася пригода дмухнув дужий вітер од схід сонця й два тижні не давав байдакам ходу (А. Кашенко). 2. Але ось серед тієї тиші зненацька долинав із берега передсмертний зойк зайця або жахливий скрик дикої качки а часом жалісний писк невеличкої пташки нагадуючи що серед темної теплої ночі навколо вас твориться драма життя сонного зайця схопив під кущем вовк

лисовин підкрався до спокійного табуна качок пташку ж нагледів поміж листям жовтоокий хижак-пугач (А. Кашенко).

3. У тім садку де ми колись сиділи
Стоять вишні і журяться похилі
Що в хмари сонечко зайшло
Що листя й квіти облетіли
Що їх снігами замело (О. Олесь).

3. Запишіть речення, вставляючи розділові знаки. Виконайте їх повний синтаксичний аналіз.

1. З глибин землі цупке коріння тягне цілющі соки і на живих гілках дуба проростає світло-зелене листя молоде пагіння і тугі жолуді в'яжуться на вітах як заперечення старості і вмирання (І. Цюпа). 2. По обрїю неба сірими та ліловими баранцями побігли волохаті хмаринки над озером зашелестів очерет з дерев стиха знімалися й задумливо падали на землю сухі листочки (С. Васильченко). 3. Вулиці й двори виповнювалися нетерплячим ревінням запиналися хмарами сухого пилу що довго осідав потім на колючі акації й берези на пелехате листя гарбузів та буряків на городах на воронувату гладінь тихого ставка що розділивши село навпіл зручно влігся в глибокому руслі колишньої річки Білозірки (О. Сизоненко). 4. Йде людина у пїтьмі весь час позирає на лісосмугу що не збитися не скособочити бо твоїм слідом підуть інші бо з тебе починається стежка (В. Близнець). 5. А тільки дощ відшумів і сонце проблиснуло бійці помітили як десь на левадах за Россю з-поміж мокрих блискучих верб райдуга воду бере (О. Гончар). 6. Оксен позираючи на молодь що їхала із сміхом та витівками пригадував і свої парубоцькі роки коли він також був такий шаливір та веселун і йому робилося сумно на душі за тими роками що вже пройшли і ніколи не вернуться і що він уже давно забув той день коли весело від усього серця сміявся (Г. Тютюнник).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Прочитайте текст. Визначте тип речень за будовою і поясніть розділові знаки. Випишіть складні синтаксичні конструкції. Виконайте їх повний синтаксичний аналіз.

Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу, потім повіяв з Акерманщини вітер, розчистив небо, і на поля бризнуло сонце. Запарувала рілля, тьмяно заблищали на сонці одвернуті лемешами скиби землі. З дощової мряки виринув Вишневий хутір — з два десятки мазанок із зеленими від моху стріхами. Сонце пригрівало сильніше, земля дихала вільготніше, із голубого неба долітав повний жалю журавлиний трубний клич, який то гучнів, то завмирав, танучи в голубій безвісті (Г. Тютюнник).

2. Побудуйте схеми наведених складних речень. Визначте тип складних речень, охарактеризуйте засоби зв'язку. Поясніть вжиті розділові знаки.

1. Щоб відзначитися гостинністю до прочан на Україні, треба було мати чимало душевності: старці тоді користувалися особливою пошаною, вони розповідали всілякі новини та старовинні історії, співали думи, народні пісні й церковні псалми (І. Драч). 2. Може, хлопець навчиться грамоти у школі, а там його приймуть до парубоцького товариства, і він співатиме, колядуватиме й гулятиме, як інші, й теж читатиме на Катерини житіє Варвари-великомучениці, щоб приснилася суджена, й працюватиме на землі, якщо не загине десь у поході, а то стане дячком чи попом (І. Драч). 3. Дорош знав, що працювати фізично йому буде тяжко, бо здоров'я його ще слабе, та непевність відступила перед чарами весни, що дедалі більше заповнювала його, будили в душі тиху любов до природи, за якою він знудьгувався і яку сприйняв тепер з хворобливою вразливістю, так що йому лоскотало в горлі і пощипувало очі (Г. Тютюнник). 4. Кожне дерево в лісі має власне обличчя, а цей

дуб найщасливіший: міцний, сповнений життєвих сил, він перший бачить сонце і останній його проводить (І. Драч).

3. Прочитайте. З поданих речень утворіть складні речення з різними видами зв'язку та запишіть їх. Охарактеризуйте утворені конструкції щодо будови та стилістичних особливостей вживання.

1. Сонце весь час працювало. 2. Земля повертає боки. Вишні, черешні набули властивих барв ... Яблука, сливи й виноград налилися соками і також прозорі. Ліси загорілись пожежею ... 3. На полях западає передвечірня тиша. Голоси стають звучніші. Долиною по куряній дорозі вертають з піль селяни (За твором У. Самчука «Марія»).

Лінгвокультурологічні завдання

1. Доберіть українські народні прикмети літа, осені, зими і весни, що являють собою безсполучникові складні речення. Поясніть розділові знаки. Поміркуйте, чому чимало прислів'їв мають саме таку будову.

2. Напишіть лінгвокультурологічний етюд, образно змальовуючи зустріч зими і літа. Які речення за будовою ви найчастіше використовували?

2 лютого відзначають християнське календарне свято Стрітєння. Говорять, що у цей день зима з літом зустрічається. Зі святом пов'язували сподівання на весну і передбачали погоду, майбутній врожай: *«Стрічаються на Стрітєння зима з літом, щоб поборотися — кому йти вперед, а кому назад»* (народне повір'я), *«У цей день лютий до березня приїхав», «Якщо на Стрітєння півень води нап'ється на порозі, то на Явдохи віл напасеться на дорозі»* (народні прикмети).

Додаткові речення для повного синтаксичного аналізу

1. Весна промайнула для них якимось непомітно, тільки й бачили з оцього вікна, як сивіли дощі високі по обрїях, тільки й чули їх, як шелестіли за вікном по листю дерев, з тихим дзвоном краплисто падали на дахи, на розігрїте каміння будинків. Музика дощу! Потім знов було сонце — і димились асфальти, і парували дерева своєю мокрою блискучою зеленню, і з вікон студентських аудиторій видно було, як десь одразу ж за Південним вокзалом, за блискучими після дощу дахами будинків райдуга воду бере (О. Гончар). 2. Дерев в саду немов занялися червенню, й немов червоний пожар обняв сад і церковцю св. Духа, що й досі стоїть на тїм самім місці, і парохіяльний дїм при нїй, і тиху ленту Липи, і великий став, і лани золотої зрілої пшениці, що усміхалася до неба синїми квітами волошки й немов очікувала на серп (О. Назарук).

Завдання для самоконтролю

1. Вкажіть, яке серед наведених речень є складним безсполучниковим.

а) Сїрий, столочений снігами, але вже підмальований зеленим і червоним степ на обрїї мовби ворухився, мовби напливав на могилу, тремтів і гойдався, мов перетягнена басова струна на кобзі (Ю. Мушкетик).

б) А зверху вже стояла гупотнява, по його спині, по голові товклися копита й на мить вибили всі думки, лишився тільки страх смерті, страх полону (Ю. Мушкетик).

в) Аби було ще більше диму, Сироватка назгрібав прїлої соломи, вологого бур'янища й теж кинув на купу (Ю. Мушкетик).

г) Сироватка привеслував до одного з них, заштовхався довбанкою у густі лози та сухі, поклялі й поламані торїшні очерети й ліг на дно (Ю. Мушкетик).

2. У якому безсполучниковому реченні між його частинами замість риски треба поставити тире?

- а) Страх ще раз гострою шаблею брийонув козака/ Сироватка шукав у кишені штанів кресало й не знаходив (Ю. Мушкетик).
- б) Весна тобі нові приносить сили/ Устань, розмийсь з високих берегів! (Б. Грінченко)
- в) Пригріло сонечко/ обсохла земля потягла орача в поле (М. Коцюбинський).
- г) Гляньте/ сонечко сміється, в небі жайворонок в'ється, в'ється, радісно співає (Олена Пчілка).

3. У якому безсполучниковому складному реченні неправильно розставлені розділові знаки?

- а) В лісі меду теплою наливою: Пахне цвіт на липці. Пахне літо! (М. Пригара).
- б) Земля прокидається від зимового сну, сходить сніг, на деревах з'являються бруньки та перші листочки, сильніше пригріває сонце, із теплих країв прилітають птахи, показуються зі своїх нор звірі ... (І. Коновалова)
- в) І з цього боку Україна має світові шедеври; пригадаймо хоча б нашу славу Пересопницьку Євангелію 1556 року (І. Огієнко).
- г) І ми бачимо орнамент на кожному кроці життя селянського, малюнки криють сволоки й комини, містяться над дверима та вікнами, оздоблюють дерев'яний посуд, широко розкинулись по скринях, мисниках, на річах світських і церковних (І. Огієнко).

4. У якому безсполучниковому реченні між його частинами замість ризи треба поставити двокрапку?

- а) День минув/ сонце повисло над обрієм, високі очерети по той бік болота обмітали його м'якими мітелками (Ю. Мушкетик).
- б) По той бік болота закричав деркач/ над самою Мокієвою головою попискували в гнізді пташенята (Ю. Мушкетик).
- в) Були добряче налякані/ летіли, не помічаючи людини (Ю. Мушкетик).
- г) Неначе потопельник, біліє камінь/ невидима сила закручує біля нього шалений вир (Ю. Мушкетик).

5. Визначте безсполучникове складне речення з однорідними частинами.

- а) Ріка клекотіла, рвала камінь, нестримно мчала свої води до моря (Ю. Мушкетик).
- б) Колись, пишучи книжку, оддавали справі цій всю душу: книжку писали пильно, старанно, оздоблювали її пишними мініатюрами, заставками, кінцівками, ініціалами (І. Огієнко).
- в) Сюрчали в траві коники, тахкав у болоті селезень (Ю. Мушкетик).
- г) Воно знає: сонце має рівно світити всім народам на землі (Ю. Мушкетик).

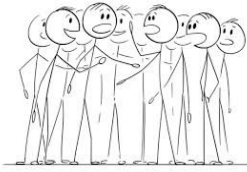
5. Визначте безсполучникове складне речення з неоднорідними частинами.

- а) Зацвіла ліщина — час виставляти вулики на пасіку (Нар. тв.)
- б) На вулиці стає прохолодніше, дні скорочуються, подовжуються ночі (І. Коновалова).
- в) Верби та вільхи понад Чортомликом стояли чорні, мокрі, з них капотіла вода, великі краплі густо плюскотіли по плесу (Ю. Мушкетик).
- г) Дощ припустив знову, люди стали ховатися під дашки торгових комор та шинків (Ю. Мушкетик).

Вправа «Плюс — мінус — цікаво»

+	—	Цікаво
Усе, що сподобалося, вдалося; інформація і форми роботи, які викликали позитивні емоції.	Усе, що було незрозумілим, інформація, яка була відома раніше, тому марно витрачений час	Усі цікаві факти та що ще хотілося б дізнатись, прочитати.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СКЛАДНІ ФОРМИ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВЛЕННЯ

Робота з текстом

Сподіваюся, ви погодитесь, що найголовнішою для мови є функція спілкування. Мова — явище соціальне, вона виникла й до наших днів побутує лише в людському суспільстві. Якби люди жили поодиночці й не об'єднувалися в групи, чи то родинні, чи то племенні, чи то в клуби за мисливсько-збиральницькими інтересами, потреби в комунікації в них могло й не виникнути. Але людина — істота соціальна, і її мегавинахід мова — теж. Мова забезпечує людське спілкування, без якого її уявити неможливо (О. Дубчак).

Тема тексту:

Головна думка тексту:

Ключові слова тексту:

Які синтаксичні явища можуть бути в центрі уваги на лекційних і практичних заняттях?

Додаткова література

1. Бацевич Ф. Лінгвістика тексту : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 316 с.
2. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник. К. : Вища школа, 2003. 462 с.
3. Мельничайко В. Я. Стилістичні функції періоду. *Українська мова та література*. 1975. № 7. С. 61-67.

4. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації. К.,1993. 191с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
6. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. Київ, 2002. 392 с.
7. Токарева Т. С. Стилiстичні можливості прямої та непрямої мови у художніх текстах. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. 2022. № 203. С. 53–60. URL: <file:///C:/Users/boss/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/912d4f6e-7fe6-434b-a3ec-b6dde7092210/8.pdf>

Практичне заняття № 12

Тема: Період як синтаксична структура

Теоретичні питання

1. Будова періоду.
2. Інтоніяція й розділові знаки в періоді.
3. Різновиди періоду.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте період інтонаційно правильно. Охарактеризуйте його будову. Поясніть особливості інтонації та розділові знаки. Визначте, які синтаксичні конструкції виступають у ролі членів періоду.

1. Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома насмішливі зорі, в останньому промені сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке золоторожеве повітря приймає оддаль бузкові тони й робить простори ще ширшими і ще глибшими, — Маланка з Гафійкою

йдуть курною дорогою, і хоч мають утомлене тіло, але разом і приємне почуття скінченого дня (М. Коцюбинський).

2. За кожную п'ядь землі, за кожен зойк дитячий, за сльози матерів, за рідну братню кров з нас кожен — чуєте? — себе віддять готов (М. Рильський).

2. Перепишіть речення. Розставте й поясніть розділові знаки.

1. Ось там де глухо гнулись Труські покрови моху де ржавів в чорних ямах Суглобуватий хвощ Де просторінь пропахла Сирим повітрям льоху Де сосни кривотілі І довгостеблій дощ Там город став на палях Погнавши вдаль потроху Розгін лунких проспектів Швидкі кружала площ (М. Бажан).

2. Коли чари і радість заслоняються серпанком сумнівів коли полотна здаються давно і багато разів уже баченими коли замість насолоди величезна праця дорогого вашому серцю колективу художників усупереч вашій волі викликає у вас критичний напрям думок і радість огортає вас зовсім не в кожній залі і питання одне гостріше од другого починають хвилювати вас і не дають спокою важко тоді братись за перо (О. Довженко).

3. Хто хоч тільки раз ці береги побачив сонячної тихої години коли споруди височать до неба й Дніпро тремтить у золотій імлі коли довкола скрізь могутнім джерелом вирує б'є життя той сам відчутніше відчує власні сили і прагненням новим запалить йому серце (Я. Ваш).

3. Визначте різновид періоду. Поясніть його будову.

1. Між тим, ці люди — ректор університету, чоловік літ п'ятдесяти з голеною головою і круглим добродушним обличчям; благообразний дідок в окулярах; член комісії, похмурий чоловік з мішками під очима; зовсім молодий красивий доцент з густими бровами і в білому випрасуваному костюмі; сива незграбна жінка — знаменитий мовознавець, —

усі ці люди здавалися спокійними тільки на перший погляд і лише тому, що вміли себе тримати (Г. Тютюнник).

2. Ще ледь притишено зітхання,
Ще ледь примружено наїв,
Ще береже весняна пам'ять
Прозорість найдорожчих слів,
Ще тільки перший крок дитини,
Іще в очах — надії даль,
Іще сивинки — не сивини,
Іще задума — не печаль.

І квіткам струшувать пелюстки
Пора ще тільки настає...

А жінка дивиться у люстро —
Нікого там не пізнає ... (О. Матушек)

3. Ні насторожений шуліка, що годинами кружляє високо в небі; ні невідомий вершник, що вряди-годи беззвучно проскаче по обрїю; ні чабан, що маячить на далеких толоках по плечі в текучому мареві, — ніщо не розвіє, ніщо не порушить степового величного спокою (О. Гончар).

4. На рідні землі сіячі вертають, Щоб сіяти святе зерно своє, Щоб знов заграло українське поле Врожаєм щастя, зродженим навік, Щоб знов засяло сонце світлочоле На вольних водах українських рік... (М. Бажан).

Практичне заняття № 13

Тема: Конструкції з чужим мовленням

Теоретичні питання

1. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою.
2. Непряма мова. Заміна прямої мови непрямою.
3. Невласне пряма мова. Напівпряма мова.
4. Цитата. Діалог.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх.

1. Знаєш, що це за країна? Таємниче почав він Тут живуть не доведені до ладу справи! (Г. Малик). 2. Що се, що? кричить Бертольдо Гей, ловіть співця, в'яжіте! У тюрму його, в кайдани! Та скоріш, скоріш біжіте! (Леся Українка) 3. Бідна! Йй, мабуть, так хочеться літати подумки пожаліла дівчинка бабку (Г. Малик). 4. Здоров, Еоле, пане-свату! Ой, як ся маєш, як живеш? сказала, як ввійшла у хату, Юнона Чи гостей ти ждеш?.. (І. Котляревський). 5. І Аля почала розповідь А знаєте, хто не домалював Першого Недорадника? Я! І я придумала, як позбавити вашу країну від нього! (Г. Малик). 6. А ще б ми хотіли сказала друга дівчинка просити у вас насіння дерев. Бо коли є в нас трава, а будуть квіти, хай би й дерева росли в нашому місті (В. Шевчук). 7. В'ється вітер, шепче Хвиле! В'ється вітер, шепче Люба! Покохай мене, вродлива: сміливий, буйний, вільний я! (Олександр Олесь). 8. Ну трапляються ж дива, ти скажи... Тепер можна й мені йти додому. Ви ж її забираєте, так? Звернулась вона до батьків (Н. Гербіш). 9. Як ми сюди потрапили відказав Санько. Тоді озирнувся у бік пагорбка і стиха додав Мені здається, що він за нами стежив (В. Рутківський).

2. Переробіть наведені конструкції з прямою мовою в конструкції з непрямою мовою.

1. «Диво дивне! – сказала перша дівчинка, прокручуючись на п'ятці й підіймаючи над головою руки. – А може, це ми ще й не прокинулись у нашому місті, а може, усе це нам тільки сниться?» (В. Шевчук). 2. Тарас запитав дяка: «А коли ви почнете мене вчить малювати?» (С. Васильченко). 3. Хлопці чимдуж гнали до юрмиська воронівців, озиралися і кричали: «Тікайте! Татари йдуть!» (В. Рутківський). 4. «Ти

будеш чекати мене?» – запитав козак. 5. «Та ніби все гаразд», – відказав Грицик. – Тільки дуже їсти хочеться (В. Рутківський). 6. «Діду, я вже прочитав! – заволав Санько. – Швайка прибув до печер» (В. Рутківський). 7. «Розкажуй ти, – сказав Остап. – Я — що? Я надійшов в останню мить» (В. Рутківський). 8. «Слухай, Саньку, а як тобі з дідом? – запитав він. – Не буває страшно?» (В. Рутківський).

3. Прочитайте уривки з художніх творів. Визначте, в яких із них невласне пряма мова (підкреслити). Поясніть її особливості.

1. ...Потім Андрюша підходить до мене й наївно-печально каже:

— Слухай, друже! Одпусти мене!

Я:

Куди?

Андрюша:

— На фронт. Я більше не можу тут.

Ага! Він більше не може! І в мені раптом спалахнула злість. Нарешті прорвалось. Я довго стримував себе. Він хоче на фронт? Він хоче подалі від цього чорного брудного діла? Він хоче витерти руки й бути невинним, як голуб? Він мені віддає «своє право» купатися в калюжах крові?

Тоді я кричу:

— Ви забуваєтесь! Чуєте? Коли ви ще раз скажете про це, я вас негайно розстріляю (М. Хвильовий).

2. ...Я наче крізь сон тямлю, що в голові моїй лишається невисловлена думка: «Не плач, не все пропало. Ще у нас будуть...». А, підлість. Як може родитися така потіха під свист здушеного смертю горла? Оленка вмирає... Ні, се не може бути... Се дико... се безглуздо... Хто її забирає? Кому потрібне її життя?.. Хто може виточити кров мого серця, коли я ще живий?.. Мою Оленку, мою радість, мою дитину єдину... Ні, не може того бути ... не може бути ... А, се безглуздо врешті, кажу я!..

Моя жінка, сполохана стогоном із спальні, метнулася туди, а я кидаюсь по хаті, як зраний звір, і в непогамованій злобі розпихаю меблі, й хочу все знищити (М. Коцюбинський).

3. Поїзд летів, повний людського гаму. Здавалось, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає. Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені: чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від сього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? Вони замкнуться за мною, і надаремне клацати буде кістками залізна рука? І буде навколо і в мені тиша?

А коли все отее сталося, так просто і непомітно, я не почув тиші: її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова, як тріски і солома на весняних потоках...

...Одна знайома дама п'ятнадцять літ слабувала на серце... трах-тарах-тах... трах-тарах;тах... Дивізія наша стояла тоді... трах-тарах-тах... Ви куди ідете?.. Прошу білети... трах-тарах-тах... трах-тарах-тах.. (М. Коцюбинський).

4. Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені. Біжу на подвір'я. А там бряжчать залізні цепи і люто гвалтують собаки. Великі білі вівчарки, наче ведмеді, скачуть на задніх лапах, і скаче на них довга кудлата вовна. Підходжу ближче. Ну, чого ти, собако... як тебе звать? Ну, годі, Оверко... Не чує, не бачить. Скачуть червоні очі, скаче широкий лоб і білі хутрянні ногавиці. Рветься й не може вискочить зовсім зубата лють з глибокої пащі і лиш підкида копицею вовни. Ну, чого ж ти, Оверко? Чого горять твої червоні очі і стоплюють у вогні разом страх і зненависть? Я не ворог тобі і тебе не боюсь. Ти можеш, найбільше, видерти шматок мого тіла або вточити крові з моєї литки... Ах, яка се дрібниця! Яка се дрібниця, коли б ти знав.". Ну, цить же, собако, цить. Правда, я розумію, ланцюг... (М. Коцюбинський).

4. Перепишіть, поясніть розділові знаки при цитатах. Визначте випадки, коли цитати подано у вигляді прямої мови, а коли – непрямої.

1. В одному з інтерв'ю Роберт Шеклі сказав: «Наша Земля не єдина у Всесвіті. З далеких галактик, крізь сузір'я, на нас, можливо, дивляться інші космічні мешканці» (З підручника «Зарубіжна література»). 2. Іван Франко зазначив, що теми для творів Степан Руданський черпав із криниці народної мудрості, у співамовках митець «виявив усі (...) прикмети свого таланту: незвичайне майстерство форми й народної мови (...), простоту вислову, делікатний гумор» (З підручника «Українська література»). 3. «Ця примітивна, другорядна система головного мозку у ссавців є основною для всіх нессавців, – стверджує Леду. – Вона пропонує дуже швидкий спосіб пробудити наші емоції» (Д. Гоулман). 4. Ось характерна з цієї книги коротенька цитата: «На власному досвіді я переконався, що освіта, бізнес і культура стикаються з багатьма однаковими викликами» (О. Молчановський). 5. У цій книжці він описує історії людей з абсолютно різних галузей та з абсолютно різними біографіями, яких об'єднує одне — їм усім вдалося «віднайти свою стихію, своє покликання» (О. Молчановський). 6. О. Потєбня вважав, що вигуки не належать до слів, а отже, не мають ознак частин мови (І. Вихованець). 7. Відома й така категоричнадумка, що всі службові слова, зокрема й частки, мають лексичне значення, бо слів без лексичного значення не буває [Горпинич 2000: 21] (І. Вихованець). 8. На думку М. Кларка, директора аудіовізуального центру Лондонського університету, спершу зміст педагогічної технології зводився до «застосування в сфері освіти винаходів, промислових виробів і процесів, що є частиною технології нашого часу» (О.М. Пехота).

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Перепишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх.

1. А чумаки їм То нівроку ж, добре торгувалось, щойно два вас таких гарних на продаж осталося (С. Руданський).

2. Кричать, гудуть, далеко чуть таночок голоснесенський Весну шануй, не спи, воркуй, наш голуб зозулястий! (Л. Глібов).

3. Жовтим оком дивиться ромашка

Від такого цвіту дихать важко!

І радіють бджоли-медоноші

А для нас ці квітоньки — хороші!

Повна липка радості і суму.

Через що зітхає стільки шуму? (М. Пригара).

4. Ти чому вдома сидиш? запитав Грицик Хіба не знаєш, що наші йдуть козакувати? (В. Рутківський). 5. Грицик ще раз зиркнув на діда і запитав Діду, а знаєте, що я хочу сказати? (В. Рутківський).

6. Молодець подумки продовжував він говорити з дикою кішкою Йшла б ти собі до лісу, га? (В. Рутківський).

7. Пилип чи то Саїд-бей посміхнувся Не бійтеся. Для вас я ніколи беєм не стану (В. Рутківський).

8. І нічого не сидів би! Заперечив Левко і звернувся до Грицика Розумієш, вибралися ми за лози, а там... (В. Рутківський).

2. Складіть речення, в яких

1) слова автора стоять перед прямою мовою;

2) слова автора стоять усередині прямої мови;

3) слова автора стоять після прямої мови;

4) пряма мова стоїть усередині слів автора.

Тема обговорення: картина Архіпа Куїнджі «Українська ніч».

3. Прочитайте текст. Виділіть і визначте конструкції з чужим мовленням.

1. Ну, дав Бог неділю, можна спочити. Маланка сіла на призьбу і поклала на коліна руки. Андрій кудись подався; Гафійка на музиках, а в хаті сумно (...)

Ох, Боже, Боже, трошки того віку, а як важко його прожити. Андрій знов не найнявся. Отак щороку. Легкого хліба шукає. Всю, каже, силу дурно віддав землі, більше не хочу...

Курить щось по дорозі. Що воно біжить так прудко? Ага, либонь панич Льоло з сусідської економії у гості їдуть до двору. Авжеж. Он і панна Тося (М. Коцюбинський).

2. У неї в хаті завелось багато всяких вузликів із насінням — великих і малих — і раз у раз щось сушилось на вікнах.

— Куди ти його подінеш? — дивувався Андрій. — Адже у нас усього тільки дві грядочки.

Вона таємниче осміхалась і поблажливо хитала головою:

— Не журисть... То вже моя голова втім¹ (М. Коцюбинський).

4. Уведіть у речення цитати різними способами, поставте відповідні розділові знаки. Одну з цитат усно обгрунтуйте.

1. За допоомгою рівнянь і теорем я купу розв'язав проблем (Джеффри Чосер). 2. Тисячі шляхів ведуть до помилки, до істини — тільки один (Жан-Жак Руссо). 3. Якщо вчуєш жарт, шукай у ньому приховану правду (О. Довженко). 4. Не розум із книг, а книги з розуму народилися (Г. Сковорода). 5. Словниковий запас треба постійно підживлювати, інакше він помире (Івлін Во). 6. Будуймо мости, а не стіни (Мартін Лютер Кінг). 7. Емоції гуртують думку, почуття та дію (Джон Д. Маєр).

5. Прочитайте уривки у формі діалогу/ полілогу. Поясніть розділові знаки.

1. Вишня каже:

— Ці кручені паничі такі шибайголови! Повилазили мені на гілки, а я гойднуся (бо ж не камінна), то, чого доброго, вони попадають, пообдирають коліна.

А соняшник їй:

— Не турбуйтеся, гречна пані! Я кремезний, підставлю плече, біди на заваді стану.

Каже джміль:

— Дззз! Я пилку привіз! Я мов літак; де туту смуга для посадки?

А соняшник на зустріч з лапатим листком:

— Ось прошу! Чим не аеродром? Замість розмітки зелені прожилки. Тож сідай, витирай собі лапки!

Кажуть петунії:

— Ми ще малі! Ми лиш сьогодні вічка порозтуляли. Уночі нам буде боязно: без сонечка, як без мами.

А соняшник їм:

— Не лякайтесь, не треба! Вийдемісяць посеред неба. А я з виду до сонця подібний і вас пригорну, як рідних! (Зірка Мензатюк).

2.

— Зелен листе любистку! Хто твоя родина?

— Сестра мята, брат канупер; ще моя родина — червона калина, славна земля Україна.

— Любисточку, запашний листочку! Як тобі живеться?

— У росі перлисто, у тумані млисто, на вітрі рвійно, у затінку мрійно, на сонечку — любо, найлюбіше! (Зірка Мензатюк).

3. А оскільки наснилось їм одне й те ж, то вони зирнули одна на одну й розсміялися.

— Знаєш, що я подумала? - спитала перша дівчинка.

— Знаю, що ти подумала...

— Це як у казці, — сказала перша дівчинка.

— Як у чудовій казці.

— Чи ж таке буває? — спитала перша дівчинка.

— Еге ж, чи буває таке: зелене, червоне, синє й біле?

— усе росте й цвіте, — підхопила перша. — Усе таке, що й уявити важко (В. Шевчук).

Практичне заняття № 14

Тема: Поняття тексту та його особливості

Теоретичні питання

1. Визначення тексту. Ознаки тексту. Основні категорії тексту.
2. Типи текстів.
3. Складне синтаксичне ціле. Абзац. Типи ССЦ: ССЦ з ланцюжковим зв'язком, ССЦ з паралельним зв'язком.
4. Засоби зв'язку компонентів ССЦ: лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Визначте тип ССЦ, охарактеризуйте засоби зв'язку.

1. У маленькій кав'яреньці в самісінькому центрі Варшави подають шарлотку і каву з вершками, притрушеними шоколадною стружкою. Стіни й склепінчаста стеля пофарбовані в теплі мандаринові тони, а люстри звисають низько-низько. На столах у прозорих бутликах стоять тюльпани, і зовсім не віриться, що надворі осінь. Коло нас лежать книжки про каву й далекі подорожі, але зараз я не думатиму про них. Бо сьогодні понад усе мені хочеться додому (Н. Гербіш).

2. Тихою ходою, ледве ступаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом Семен Ворон. Сиві круторогі воли, помахуючи рогатими головами, поспішались з гори в долину на спочинок, бо Семен нині трохи припізнився, доорюючи панський лан. Справді, було нерано. Осіннє сонце давно вже сховалось за горою; лиш холодне небо кидало на чорну землю блакитне сяйво.

3. Надворі була страшенно холодно. Тихі, майже порожні вулиці відповідали гулким постогованням на кожен крок швидкої ходи. Виглядало на те, що навіть ліхтарі згурмилися

докупи, аби трохи зігрітися. Даремно. Холод обгортав кожного особно, і не було на те ніякої ради (Н. Гербіш).

4. Усе навколо стало золотом. Жовтогарячим, червоним, блискучим, розжареним. Воно переливається, миготить, розхитується на вітрі, шурхотить під ногами, шелестить у вухах і сяє-сяє.

Помаранчеві дерева, килим під ногами кольору спілої хурми. Осінні холодні вечори гріються до яскравих маскарадних кольорів, коли навіть небо помаранчеве, як і відблиски призахідного сонця на пожухлій траві. Мандариновий туман плутається у кронах дерев і зачіпляється за дахи будинків (Н. Гербіш).

2. Запишіть текст. Яким типом зв'язку поєднані речення в тексті? Охарактеризуйте лексичні і синтаксичні засоби зв'язку між реченнями.

Як багато в світі краси! Яке небо! А Дніпро синій-синій, чистий! Брате мій, Дніпре! Скільки радості, скільки глибоких найдорожчих почуттів принесли моєму серцю рідні твої води! Скільки людської краси відкрилося мені на твоєму урочистому березі! Які великі подарунки приніс ти мені, незабутній і безмірно глибоколюбимий! Скільки ласки у вітрах над тобою, у синьому небі, що дивляться в твої води, милуються з тебе! Скільки життя і зворушливої поезії в твоїх прозорих ключах, що прагнуть до тебе з берегів!

І сонце, і сонце, ніжне і щедре, якому я поклоняюсь усе життя, річка моя дорога й велика. Велика річка народу мого (О. Довженко).

3. Із творів художньої літератури випишіть зразки текстів (по 3 приклади) із ланцюжковим і паралельним зв'язком компонентів.

4. Доберіть два художні тексти-описи різних авторів на одну тему (опис пори року, ранку, ночі, природи тощо) і, користуючись методами спостереження та зіставлення, зробіть висновок про особливості манери письма письменника та особливості передачі опису різними письменниками.

5. Доберіть з художньої літератури зразки таких типів текстів та опишіть їх структурно-семантичні особливості: тексту-розповіді, тексту-роздуму, комбінованого тексту.

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Прочитайте текст. Визначте тип ССЦ. Охарактеризуйте міжфразні засоби зв'язку.

Школа була простора, нова, недавно поставлена. У великі вікна невпинно перлось сонце і так пекло високі соснові стіни, що на них виступала живиця. Жовто помальовані парти, зсунуті в кутку до купи, були покриті пилом. В шибку билась здорова муха і жалібно дзижчала. Од чорної шафи з книжками до шкільної дошки павук снував павутиння. Раїса обійшла усі покої, скрізь була пустка і тиша, школа нагадувала порожній вулій, перекинутий під хатою на сонці. Квартира вчительки складалась із двох невеликих хатинок. Особливо мала була спальня. В ній заледве могло поміститися ліжко, маленький столик і невелика скриня. Коли Раїса прилягла на ліжко, їй здалося, що вона опинилася на дні глибокого колодязя, бо нетинковані соснові стіни, що тісно обступали її навкруги та високо здіймались до стелі, дуже скидались на цямрину. Друга хатинка була трошки більша, і з вікон її було видно білу церкву серед зелені високих дерев (М. Коцюбинський).

2. Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення, тему й мету тексту; поділіть на ССЦ і назвіть структурні типи ССЦ. Охарактеризуйте синтаксичні засоби зв'язку.

У моїй батьківщині під цю пору колишуться по крутих польових доріжках (чи буду ще колись ними ходити?) навантажені хлібом вози. По досвітках скриплять колодязі, а вечорами лунуть сині димочки до неба, як сама молитва. В моїй батьківщині ... але ви цього не знаєте.

У моїй батьківщині осінь ступає в червоних сап'янцях, завітчана у соняшники і китиці винограду, підхмелена на весіллях, розспівана на толоках. Але ви цього не бачите.

У моїй батьківщині вечірні тумани заступають хороводи русалок, і зорі так близько над землею, що можна говорити до них і чути їх мову. В моїй батьківщині ... але ви цього не чуєте.

У моїй батьківщині сонце ходить босоніж, оперезане бабиним літом, з червоною калиною у русявій голівці. У моїй батьківщині ... Але пощо я буду говорити про неї. Коли ви не тужите за нею, коли вона для вас така далека й така недійсна? (І. Вільде)

3. Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення, тему й мету тексту; поділіть на ССЦ і назвіть структурні типи ССЦ. Охарактеризуйте засоби зв'язку. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень, позначених¹.

Невелика Джерина пасіка була огорожена тином і обставлена од півночі очеретом ...

Коло пасіки росли яблуні й груші, посхилявши густе гілля над уликами донизу. За пасікою зеленів маленький баштан, довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину ...

Дід дав онукам по огірку і розказував їм про все: про далекий край, про Чорне море, про лиман. Діти слухали неначе якусь дивну казку та все розпитували діда про морську чудну та страшну рибу та про море ...

А в пасіці гули в уликах бджоли густим гулом, неначе вони були закопані десь під землею. В вічках подекуди ліниво лазило кілька бджіл. Дві-три бджоли сновигали ліниво понад

хрестом, та й ті незабаром ніби падали в вічка. В пасіці пахло медом, пахло молодою травою та польовими жовто-зеленими квітами. Серед пасіки десь взялася кавуняча огудина, сплелась з бадиліною, березкою та з широким листом огірків і побігла до одного вулика довгою зеленою стежкою.

Між уликами зеленіла трава, синіли сині дзвоники, показуючи свої ясні осередочки; під тином червоніла, ніби кров'яні краплі, червона смілка, ріс жовтий кущик дроку¹. Косе проміння промкнулось під яблунями та важкими дубами й ніби запалило зелену траву, зелене листя на грушах, ще й облило сивого діда червонястим світлом.

Вже вранішнє сонце зійшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, неначе гула гучними струнами кобза, пригріваючи до чудової казки-пісні пасічника Миколи Джері¹ (І. Нечуй-Левицький).

4. Прочитайте текст Надійки Гербіш «Сирний пиріг у бурю». Визначте тему. Поділіть на ССЦ і назвіть структурні типи ССЦ. Охарактеризуйте засоби зв'язку.

Дув сильний північний вітер. Небо затягло сірими важкими хмарами, старі дерева в саду розхитувалися й скрипіли, молодші полохливо тріпотіли віттям. Теплі золотисті кольори раптом стали холодними та непривітними. Сильний північний вітер завжди приносив дві речі: бурю і... сирний пиріг.

Тоня не любила, коли дощ стояв стіною, а небо стугоніло й розкидалося блискавками, - їй завжди було дуже лячно. Тому вона зачинялася у своїй затишній кухні та пекла сирний пиріг. З родзинками, цинамоном і ваніллю.

Потім, коли буря мине, вона пригощатиме тим пирогом усіх, хто завітає до неї погомоніти. Вона запарюватиме гостям чай із меліси, а маленькому хворобливому сироті, що живе неподалік зі своєю бабусею, вона заварить чай із бузини, а на хліб намастить ще варення з персиків.

Практичне заняття № 15

Тема: Основи української пунктуації

Теоретичні питання

1. Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації.
2. Принципи української пунктуації.
3. Система розділових знаків та їх основні функції.
4. Роздільні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, крапка з комою, кома, тире, двокрапка, крапки.
5. Видільні розділові знаки: дужки, лапки.
6. Особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Підготувати коротку доповідь про історію й основні правила вживання одного з розділових знаків (на вибір).
2. Прочитайте два тексти і виконайте завдання.

Текст 1.

Хризантема належить до родини айстрових. Існує понад 150 видів хризантем а садових сортів більше як 10 000. Їхня батьківщина гори й передгір'я Китаю. Китайці першими почали вирощувати їх у квітниках даючи новим сортам примхливі поетичні назви наприклад Кігті білого дракона або ж Тепло під покривалом із золотих ниток³. Звідти хризантеми потрапили в Японію, де стали найулюбленішою квіткою невід'ємною від побуту й культури японців. Японська приказка вчить: хочеш бути щасливим усе життя – вирощуй хризантеми. Виставки хризантем уперше почали влаштовуватися в Японії ще в Х столітті, звідтоді там святкується День хризантем. У Європі хризантеми одні з найулюбленіших квітів, проте вважаються

символом смутку можливо тому що цвітуть в сумовиту осінню пору.

Текст 2.

Читаю книжку маминого квітника. Сторінками в ній зустрічаються мак і конвалії гвоздики й жоржини руді повняки пречудові лілеї тигрові. Читаю з весни й ось дочитую до холодів, лишилась остання сторінка – це ти хризантемо сумовита царівно осені!

Давно відпашіла солодка резеда, тепер пахне терпкою росою. Відцвіли айстри білі восенята, вже й насіння із них позбирано. А ти хризантемо! Ти цвітеш на межі як на ножі між сонечком і морозом! Чи мало було тобі літечка лагідного проміннячка³? Нащо ти опізнилася? Щоб завдати жалю?

Усміхнулась хризантема освітила осінню млу:

– Ні люба дитино я тобі не на смуток, я знаю це достеменно. Будуть і в тебе сонце та небо медвяне літо радісні квіти. Але раптом коли-небудь спіткають тебе морози, зумій і тоді не піддатися біді згадай мене хризантему! (За Зіркою Мензатюк).

Завдання

Перепишіть, розставте і поясніть пропущені розділові знаки.

Знайдіть прості ускладнені речення.

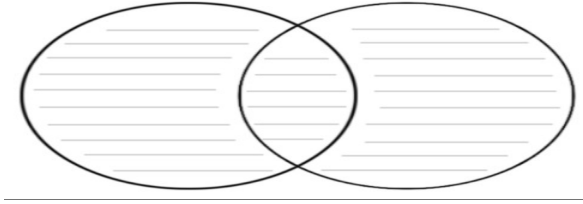
Зробіть синтаксичний аналіз позначених простих речень (3).

Напишіть мінівір про одну з українських традиційних квіток (тема «Квіти України», 5–7 речень), обов'язково використовуючи прості ускладнені речення (з однорідними членами речення, вставними словами, звертаннями).

3. Прочитай речення, розстав розділові знаки. Порівняй будову речень і пунктограми за допомогою діграми Венна.

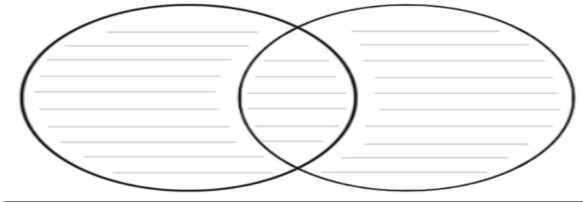
Вода у неглибокому колодязі виявилася справді смачною і нікуди вже далі од цієї хатинки й колодязя йти мені не хотілося.

Так легко так вільно було Єльці з ним що виникло бажання помовчати не почувуючи від того незручності.

Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах і осіли сніги.

Чисте сумління маєш спокійно спати лягаєш.

Практичні завдання для аудиторної роботи

1. Зроби повний синтаксичний аналіз поданих речень. Поясни розділові знаки.

1. І зненацька ти помічаєш безліч кольорів, які за всі ці похмурі⁴ дні непомітно надбала природа, щоб тепер, дивуючись, вразити в саме серце³.

2. Груші-сагачки пристигають¹ тоді, коли бджоли вже понаїдалися¹ цвіту² і троянди опали.

3. Назва пов'язана із стародавнім слов'янським³ повір'ям, яке говорить, що, коли покладеш сон-траву на ніч під голову, побачиш³ уві сні своє майбутнє.

¹ — зробити морфемний аналіз слів

² — зробити фонетичний аналіз слова

³ — зробити морфологічний аналіз слова

2. Лінгвокультурологічне завдання. Напишіть твір-есе за поданим початком.

Кожна національна мова інтегрує світ по-своєму, а людина переймає цю інтерпретацію, коли опановує рідну мову в дитинстві. А ще людина може побачити світ іншими очима: звісно, коли вивчить іноземну мову. Ось звідки ростуть ноги в афоризму «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина». Ви думаєте, Гете, який знав вісім мов, сказав це просто так? (О. Дубчак).

Запитання для самоконтролю

1. Як передається на письмі непряма мова?

- а) у формі складнопідрядного речення зі сполучниками що, щоб, чи, який та ін.;
- б) як поєднання слів автора і прямої мови;
- в) у формі складного речення будь-якої будови.

2. Як називається введена до авторської мови чужа мова без зазначення її прямої цитації, але з посиланням на мовця та відтворення її стилю?

- а) пряма мова;
- б) напівпряма мова;
- в) невласне пряма мова.

3. Як правильно розставити розділові знаки в реченні: Здоров кажуть здоров, Кішко Самійле, гетьмане запорозький!

- а) «П, - а, - п!»;
- б) «П, - а. - п!»;
- в) «П. - А. - П!».

4. Якщо пряма мова була розповідним реченням, то під час заміни прямої мови на непряму вона передається складнопідрядним реченням зі ...

- а) сполучними словами *хто, що, який*;
- б) сполучником *що*;
- в) сполучником *щоб*.

5. Як називається розгорнутий вислів, що як своїм змістом, так і інтонаційно чітко розпадається на дві взаємно врівноважені частини і характеризується єдністю змісту й інтонації?

- а) складне синтаксичне ціле;
- б) надфразна єдність;
- в) період.

6. Визначте різновид періоду за характеристикою: для цієї структури характерна відсутність висновку як такого чи заміна його фразою іншого значення — запереченням сказаного в засновку, вигуком, невеликим коментарем до сказаного або чимось подібним.

- а) незамкнений;
- б) обірваний;
- в) обрамлений.

7. Визначте принцип української пунктуації за характеристикою: розділові знаки обумовлюються показниками синтаксичного членування писемного мовлення, будовою речення.

- а) структурний;

- б) смисловий;
- в) інтонаційний.

8. Виберіть видільні розділові знаки.

- а) тире, двокрапка, три крапки;
- б) крапка, тире, двокрапка;
- в) два тире, дві коми, дужки, лапки.

9. До граматичних засобів міжфразового зв'язку відносять:

- а) сполучники, частки;
- б) часово-видові форми дієслів;
- в) тематичний повтор.

10. Що таке складне синтаксичне ціле?

- а) група речень, які характеризуються власним внутрішнім композиційним упорядкуванням;
- б) група завершених речень;
- в) група речень, які об'єднані тісним логічним і синтаксичним зв'язком і становлять більш повний порівняно з реченням розвиток думки.

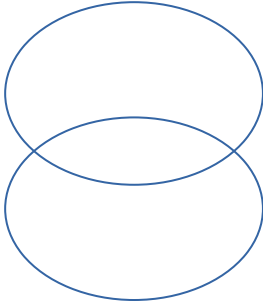
<i>Творча рефлексія</i>		
Опиши змістовий модуль 2 трьома ключовими словами	Які терміни я використовую впевнено?	Одне питання, яке залишилось.
.....
.....
.....

Пунктуаційний практикум за розділом «Синтаксис складного речення»

1. Вправа «Синтаксичне доміно». Складіть з поданих фрагментів прислів'я, згрупуйте отримані речення за будовою, розставте й поясніть розділові знаки.

Весна красна квітками	Буде той голодний	взимку з торбою пошкандибаєш	а соловей кінчає.
Як листопад дерев не обтрусить	У поле вирушай, козаче	а осінь плодами.	то дощів не просять.
Зима спитає	У квітні ластівка день починає	що на день по сім погод.	як од грудня погоди.
хто жнивими холодочка шукає.	Не вродив мак	Літо прогуляєш	ховатися на піч.
бо переплітає трохи зими, трохи літа.	Прийшла Покрова	довга зима бути мусить.	де літо було.
Як сіно косять	Трапляється такий год	В листопаді бабам одна рада	перебудемо так.
сиди, чумаче, вдома.	Сподівайся від нього добра	вже весна соком плаче.	Цвітень — переплітень

2. Запишіть речення, розставивши розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний аналіз. Порівняйте будову та пунктуацію речень за допомогою *кіл Венна*.

Скрізь куди сягало око
з води стриміли скелі довкола
них бушувала піна й стояла у
повітрі водяна курява
(Ю. Мушкетик).

А тільки дощ відшумів
і сонце проблиснуло бійці
помітили як десь на левадах за
Россю з-поміж мокрих
блискучих верб райдуга воду
бере (О. Гончар).

3. Прочитайте уривок з курсу лекцій Івана Огієнка «Українська культура». Запишіть, розставивши пропущені розділові знаки. Проаналізуйте порушену у тексті проблему за допомогою методу «Кубування», розглянувши її у шести різних площинах.

Давно-давно ще з самого початку історичного слов'янського життя в середині IX віку Св. Брати Кирило та Мефодій зробили живу людovu болгарську мову літературною слов'янською мовою вони переклали церковні книжки на цю живу мову переклали Євангелію і почали цією людovou мовою правити службу Божу бо хотіли щоб простий народ розумів все те що чує в церкві. Св. Брати хотіли йти по слові апостола Павла що наказував так: «Хто балакає незнакомою мовою той навчає тільки себе. Коли я почну балакати вам чужою мовою то яка буде з того користь бо то ж ви не розумієте мене ... Навіть коли труба подаватиме неясні звуки то хто готуватиметься до бою? Так само коли ви почнете балакати незнакомою мовою то як же познають про що ви говорите? Ви балакатимете на вітер ... Коли я не розумію значення слів то я буду чужинцем тому хто говорить і він мені стане теж чужинцем ... І коли я молюся чужою мені мовою то хоч дух мій і молиться проте розум мій остається без плода ... В церкві краще сказати п'ять слів розумних корисних й для інших аніж силу слів чужою мовою».

Розкрийте поняття «рідна мова» за допомогою кубування.

- ◆ *Опиши.* Рідна мова — це _____ .
- ◆ *Засоціюй.* Які асоціації у тебе викликає вислів «рідна мова»? _____ .
- ◆ *Порівняй.* Рідна мова, мов (як, неначе) _____ .
- ◆ *Проаналізуй.* Визнач тему й головну думку тексту.
_____ .
- ◆ *Аргументи за / Аргументи проти.* Назви переваги навчання рідною мовою. Чому необхідно знати / поважати рідну мову? _____ .
- ◆ *Застосуй.* Склади висловлювання про рідну мову.
_____ .

4. Доповніть висловлювання декількома реченнями, розкриваючи головну думку. Яким реченням ви віддавали перевагу? Чому? Поясніть розділові знаки.

1. Уже в XVI віці українці писали вірші, а в XVII віці вони дали зразки віршів, цікавих і по формі, і по змісту; ту українці були великими знавцями і кохались у віршах (І. Огієнко).

2. Подивіться на одіж українську — на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче чи чоловіче: скільки там своєрідної краси, тієї краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею (І. Огієнко).

3. Наші (українські) пісні — це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними (І. Огієнко).

4. Колись, пишучи книжку, оддавали справі цій всю душу: книжку писали пильно, старанно, оздоблювали її пишними мініатюрами, заставками, кінцівками, ініціалами. І з цього боку Україна має світові шедеври ... (І. Огієнко).

5. Український народ — це той казковий велетень, що коли його рубали надвоє, то й сили ставало вдвоє, коли рубали його далі, то сила все росла та росла ... (І. Огієнко).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТВОРЧОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Портфоліо-звіт

За результатами науково-пошукової, методичної і творчої роботи студенти готують портфоліо-звіт, яке оформлюють у вигляді файлової папки із заголовками розділів «Складносурядне речення», «Складнопідрядне речення», «Складне безсполучникове речення» (або електронний варіант).

Зміст портфоліо:

1. Скласти ментальні карти з ключовими словами «Складносурядне речення», «Складнопідрядне речення», «Складане безсполучникове речення».
2. За кожним розділом на основі опрацювання довідкової літератури підготувати рубрику «Синтаксичні відкриття». *Форми подання матеріалу:* конспект, тези, укладання бібліографії та анотації до статей / книг, реферування окремих розділів книги, цитування, складання ментальних карт тощо.
3. Методичні знахідки: «Методична скриня уроків із синтаксису для учнів 5-9 класів ЗЗСО».
4. Творча письмова робота:
 - ✓ твір-есе або лінгвокультурологічний етюд за поданим початком, наприклад:

У християнському вченні надія — милість Божя, а в народі кажуть: «Надія у Бозі, коли хліб у стозі». Як ви розумієте поняття «надія»? Що для вас означає надія?

- ✓ есе-роздум за прочитаним художнім твором чи творами мистецтва, наприклад:

«Коли Хо зложить на спочинок свої старі, наболілі кістки» (концепт «страх»);

«Яка ти розкішна, земле» (концепт «земля») тощо.

- ✓ лінгвокультурологічний опис-замальовка, наприклад:

«Берегиня роду», «Чи знаєте ви українську ніч? (М. Гоголь)»
тощо.

Граматичне завдання: у творі обов'язково використовувати складні багатокомпонентні речення та складні синтаксичні конструкції. Виконати повний синтаксичний аналіз 6 складних речень з твору.

Алгоритм складання інтелект-карти (ментальної карти, карти асоціацій)

1. Прочитай уважно / пригадай правило / текст.
2. Знайди ключові слова, поняття.
3. Запиши їх у середині аркуша.
4. Уважно прочитай записане. Що ти уявляєш / відчуваєш, пригадаєш?
5. Запиши поруч слова, які б відтворювали уявлене або закодуй у малюнках.

Поради Тоні Б'юзена щодо складання ментальних карт

1. Слова розташовувати на гілках.
2. Писати на кожній лінії тільки одне ключове слово.
3. Довжина лінії повинна дорівнювати довжині слова.
4. Писати друкованими літерами, якомога ясно й чітко.
5. Варіювати розмір літер і товщину ліній залежно від ступеня важливості ключового слова.
6. Обов'язково використовувати різні кольори для основних гілок.
7. Важливо використовувати малюнки й символи.
8. Прагнути такої організації простору, щоб не залишалося порожнього місця. Для невеликої ментальної карти використовуйте аркуш паперу формату А4, для великої теми – А3.
9. Розташовувати лист горизонтально. Таку карту зручніше читати.

Зразки ментальних карт за темою «Синтаксис української мови»

Сервіси, які допомагають створювати ментальні карти:
Coggle, XMind, Freemind, MindMeister, Draw.io, Canva та інші.

Наприклад: ментальна карта «Складносурядне речення»
за допомогою сервісу Canva (<https://www.canva.com/design/>)

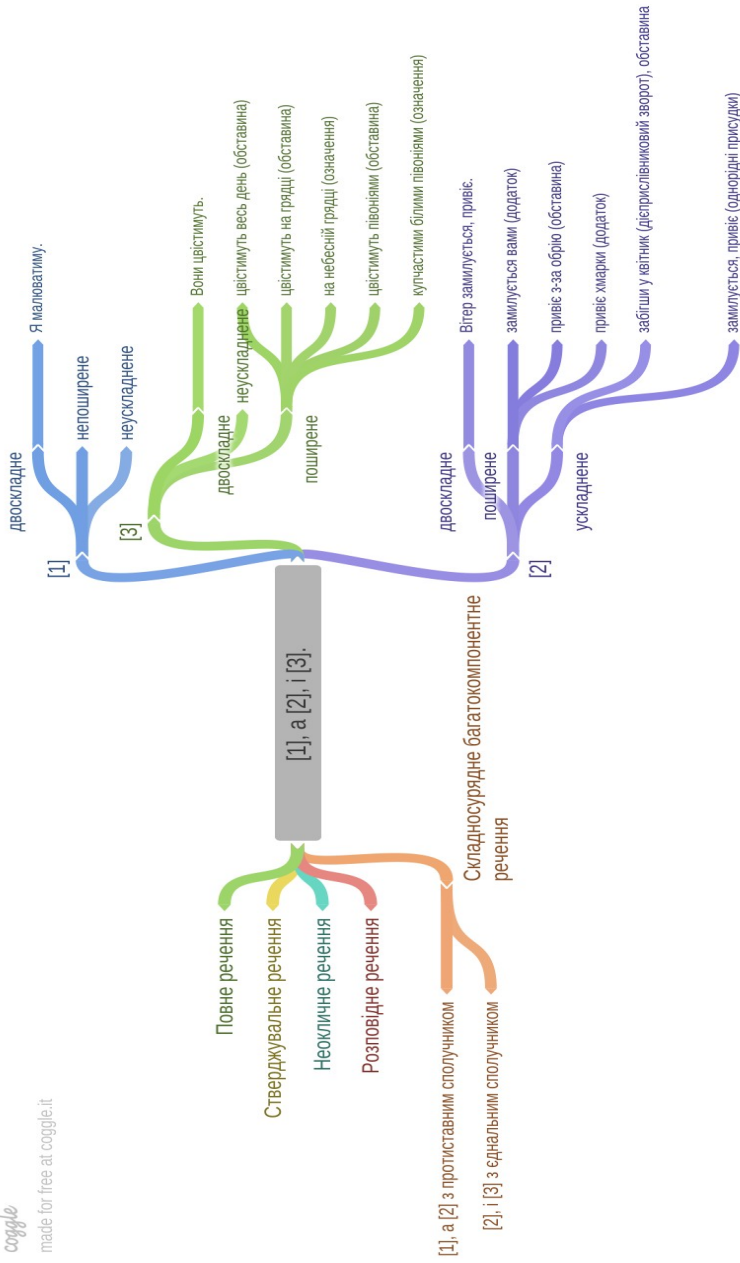

СХЕМА СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Визначити тип речення за метою висловлювання.
2. За емоційно-експресивним забарвленням.
3. За характером відношення до дійсності.
4. Охарактеризувати речення за будовою:
 - а) кількість частин (виокремити кожен з них і назвати, визначити предикативну основу);
 - б) семантико-синтаксичні зв'язки;
 - в) побудувати схему;
 - г) тип складного речення.
5. Аналіз кожної предикативної частини за схемою простого речення:
 - а) охарактеризувати головні й другорядні члени речення;
 - б) за способом вираження предикативності (якщо односкладне — назвати тип);
 - в) за поширеністю;
 - г) за наявністю / відсутністю необхідних членів речення для розкриття його змісту;
 - д) за ускладнювальними компонентами.
6. Пунктуація

Зразок аналізу

Береги несподівано розступилися^{1/}, відкривалися спокійні плеса великих заток^{2/}, які так густо позаростали широким лататтям^{3/}, що, здавалося, по ньому можна пройти від берега до берега, не торкаючись босими ногами темної води^{4/}.

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне (ССК з безсполучниковим (1-2) і підрядним зв'язком (2-3-4, з

підрядною прису́бстантивно-атрибутивною частиною, послідовною підрядністю)).

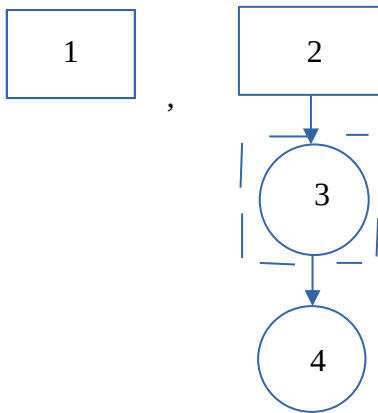
1 предикативна частина — двоскладна, поширена, повна, неускладнена;

2 предикативна частина — двоскладна, поширена, повна, неускладнена;

3 предикативна частина — двоскладна, поширена, повна, неускладнена;

4 предикативна частина — односкладна (безособова), поширена, повна, ускладнена вставним словом і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом).

Пунктуація: коми ставимо між частинами складного речення, при вставних словах і дієприслівниковому звороті.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ІСПИТУ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Складне речення як синтаксична одиниця. Засоби зв'язку частин складного речення. Класифікація складних речень.
2. Загальна характеристика складносурядних речень. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.
3. Розділові знаки в складносурядному реченні.
4. Класифікація складносурядних речень.
5. Загальне поняття про складнопідрядне речення.
6. Класифікації складнопідрядних речень.
7. Логіко-граматична класифікація складнопідрядних речень.
8. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.
9. Семантико-структурні типи складнопідрядних речень (загальна характеристика).
10. Складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-атрибутивними частинами.
11. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-співвідносними частинами.
12. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.
13. Складнопідрядні речення з підрядною частиною місця.
14. Складнопідрядні речення з підрядною частиною часу.
15. Складнопідрядні речення з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня.
16. Складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною.
17. Складнопідрядні речення з підрядною частиною причини.
18. Складнопідрядні речення з підрядною частиною мети.
19. Складнопідрядні речення з підрядною частиною умови.

20. Складнопідрядні речення з підрядною допустовою частиною.
21. Складнопідрядні речення з підрядною частиною наслідку.
22. Складнопідрядні речення з підрядною супровідною частиною.
23. Складнопідрядні багатокomпонентні речення (конструкції з послідовною підрядністю, однорідною та неоднорідною супідрядністю).
24. Проблема статусу безсполучникових складних речень.
25. Загальне поняття про безсполучникове складне речення. Типи БСР за характером інтонації; щодо наявності предикативних компонентів.
26. Безсполучникові складні речення з однорідними частинами.
27. Безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами.
28. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні.
29. Період як синтаксична структура. Будова періоду. Інтонація й розділові знаки в періоді. Різновиди періоду.
30. Конструкції з чужим мовленням. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою.
31. Пряма мова і непряма мова. Заміна прямої мови непрямою.
32. Невласне пряма мова. Напівпряма мова. Цитата. Діалог.
33. Сутність тексту та його особливості. Визначення тексту. Ознаки тексту.
34. Основні категорії тексту.
35. Типи текстів.
36. Текст і дискурс: визначення, спільні й відмінні риси.
37. Складне синтаксичне ціле. Абзац. Типи ССЦ: ССЦ з ланцюжковим зв'язком, ССЦ з паралельним зв'язком.
38. Засоби зв'язку компонентів ССЦ: лексичні, логічні, морфологічні, синтаксичні засоби.

39. Пунктуація як розділ мовознавства. Розвиток української пунктуації. Принципи української пунктуації.
40. Система розділових знаків та їх основні функції. Роздільні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, крапка з комою, кома, тире, двокрапка, крапки. Видільні розділові знаки: дужки, лапки.
41. Особливості пунктуації в простому реченні.
42. Особливості пунктуації в складному реченні.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (за підручником К. Ф. Шутьжука)

Надфразна єдність (складне синтаксичне ціле) — відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію, якій властива певна змістова завершеність і структурна єдність, що досягається лексичними, граматичними та інтонаційними засобами.

Невласне пряма мова — своєрідне поєднання непрямой мови з елементами прямої, що зберігає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінні особливості мови того, хто говорить.

Непряма мова — чужа мова, уведена в авторський текст як мова автора.

Період — складне, переважно багатоконпонентне, чи просте ускладнене речення, якому властива цілісність теми, повнота й динамізм змісту і яке характеризується чітким поділом на дві частини, поєднувані відповідним синтаксичним зв'язком.

Пряма мова — дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості.

Підрядний зв'язок — синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в реченні чи словосполученні.

Пунктуація — система правил про вживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків.

Речення — мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законом певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки.

Складне багатокomпонентне (неелементарне, ускладнене) **речення** — речення з трьох і більше предикативних одиниць: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові. Багатокomпонентними є складні речення з різними видами зв'язку — сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим.

Складне безсполучникове речення — речення, частини якого об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без сполучників і сполучних слів.

Складне елементарне речення — речення, що складається з двох предикативних одиниць.

Складне речення — синтаксична конструкція, що складається з двох і більше предикативних одиниць, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком, і являє собою семантичну та комунікативну єдність.

Складнопідрядне елементарне речення — речення, в якому частини поєднуються підрядним зв'язком і одна частина синтаксично підпорядкована іншій.

Складнопідрядне речення — складне речення, частини якого нерівноправні за змістом та граматично і з'єднані підрядним сполучником чи сполучним словом.

Складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю — конструкція, у якій підрядні речення різного типу пояснюють

один і той самий член або ж усе головне речення чи підрядні речення будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини.

Складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю — конструкція, в якій усі підрядні частини однаково пояснюють головну частину в цілому або якийсь один член головної частини.

Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю — конструкція, у якій лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього.

Складносурядне речення — речення, частини якого поєднуються сурядним зв'язком і є синтаксично рівноправними.

Складне синтаксичне ціле — відрізок мовлення з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію.

Сурядний зв'язок — синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні, простому та складному реченні.

Текст — об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність.

Цитата — дослівний уривок з якогось твору, що наводиться іншим автором для підтвердження чи пояснення своєї думки.

Чужа мова — уведена до авторської мови чи тексту мова іншої особи.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. К., 1987.
2. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ, 2005.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К., 1993.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія]. Київ, 1992.
5. Вінтонів М. О. Синтаксис української мови: навч. посібник / М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін, Т. М. Вінтонів. Вінниці. 2016. 151 с.
6. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць: [монографія]. Київ, 1991.
7. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. К., 2010.
8. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис. Донецьк, 2001.
9. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Вінниця, 2002. 168 с.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: [монографія]. Луцьк, 2004.
11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К., 1994.
12. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. А. К. Мойсієнка. К., 2013.
13. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. Київ, 2001. 430 с.
14. Текстознавство : навчальний посібник для студентів-філологів вищих педагогічних навчальних закладів / уклад. О. В. Дуденко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 124 с.

15. Терлак З. Пунктуаційний словник-довідник. Львів: Світ, 2018. 396 с.
16. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К., 2004.

СЛОВНИКИ

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985.
2. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ 2001.
3. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ, 2000.

Інформаційні ресурси в інтернеті

1. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського: офіційний сайт: URL: <http://www.nbuv.gov>
2. Бібліотека Університету Ушинського: офіційний сайт: URL: <https://library.pdpu.edu.ua/>
3. Одеська національна наукова бібліотека: офіційний сайт: URL: <http://odnb.odessa.ua/>
4. Офіційний сайт Української мови: офіційний сайт: URL: <https://ukrainskamova.com/>
5. Словники України on-line: офіційний сайт: URL: <https://ulif.org.ua>
6. Лінгвістичний портал: офіційний сайт: URL: <http://www.mova.info>
7. Майданчик для перекладів запозичених слів: офіційний сайт: URL: <https://slovotvir.org.ua/>
8. Академічний тлумачний словник української мови: офіційний сайт: URL: <http://sum.in.ua/>
9. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с. URL: http://www.ukrajnistika.edu.rs/preuzimanje/UKR_sintaksis.pdf

10. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. Донецьк 2007. 294 с. URL: http://www.ukrajinstika.edu.rs/preuzimanje/zagnitko_a_teorija_suchasnogo_sintaksisu.pdf
11. Купрікова Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Харків, 2015. 96с. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/939/1/SUM.pdf>
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004. 356 с. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/939/1/SUM.pdf>
13. Синтаксис української мови: навчально-методичний комплекс / укл. О. В. Дуденко. Умань, 2015. 208с. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3389/1/sintaxis_komplex_15.pdf

Навчальне видання

Кучерява Оксана Анатоліївна

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА
(складне речення й текст)

навчально-методичний посібник

Авторська редакція